

KLEIO

ZESDE JAARGANG
NUMMER 3

1965

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR:

DRS. N. J. MAARSEN, voorzitter; *H. Ravesteijnplein 89, Rijswijk, tel. 070-98 5402*

H. E. DE WOLFF, 1e secretaris; *Het Zicht 109, Den Haag, tel. 070-66 6506*

DRS. F. NAUTA, 2e secretaris; *Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 1582*

DRS. D. DE BOER, penningmeester; *Pieter Lastmankade 34^{III}, Amsterdam-Z., tel. 020-72 1713*

postrekening 6269 van de Twentsche Bank, Minervaplein 25, A'dam-Z.,

t.n.v. D. de Boer, onder vermelding van: contributie VGN

ZR. DRS. A. J. M. ALKEMADE, Rotterdam

DRS. P. P. J. VAN CASPEL, Drachten

DR. F. DROST, Arnhem

MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, Amersfoort

DR. B. A. VERMASEREN, belast met de buitenlandse betrekkingen;

Willem III laan 36, Breda

CONTRIBUTIE: *f 12.50 per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen; het blad verschijnt 6 x per jaar*

LEDENADMINISTRATIE:

De ledenadministratie berust bij DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 1582. Aangiften en afschrijvingen aan dit adres (zo mogelijk ook aan Drs. D. de Boer). Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnr., adres van school van hoofdbetrekking

COMMISSIES:

ORGANISATIECOMMISSIE VOOR GESCHIEDENISDIDAKTIK

Leden: DR. P. F. M. FONTAINE / P. KLIJNSMA / A. C. BOONSTRA

Secretaresse: MEJ. DRS. E. M. FREITAG, *Meander 571, Amstelveen*

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

Leden: DRS. H. J. NANNEN / DRS. G. VAN ROON / MEJ. DRS. F. H. ABAS

Secretaresse: MEJ. DRS. J. G. BERFELO, *Ottoburgstraat 43, Rijswijk, tel. 070-11 8229*

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.)

Redactie: Leden: DR. P. A. M. GEURTS / DRS. H. J. NANNEN / DR. D. J. ROORDA / G. WIJLING

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, *Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-4527*

Secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica: G. WIJLING, *Oranjeplein 8, Haarlem, tel. 02500-13405*

Abonnement voor leden gratis; voor niet-leden f 9.— per kalenderjaar, opgave aan

DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 1582

Administratie: VAN GOOR ZONEN, *postbus 290, Den Haag* of DRS. F. NAUTA *Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 1582*

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

ZESDE JAARGANG - NUMMER 3 - MEI 1965

MEDEDELINGEN BESTUUR EN COMMISSIES

De redactie heeft nog de beschikking over 50 exemplaren Kleio no.6, jrg. 4, 1963. In dit nummer is opgenomen:

1. een beredeneerde bibliografie over de Tweede Wereldoorlog samengesteld door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.
2. het vaklokalen-rapport, waarin normen voor het vaklokaal-geschiedenis nader worden uitgewerkt.

Dit nummer kan men krijgen door storting van f 1,50 op bankrekening 7682 van de Algemene Bank Nederland N.V., Lisse. Giro: 3951.

Naam en adres duidelijk vermelden.

Red.

Ledenadministratie V.G.N.

Nieuwe leden:

H.W. van Dijk, Apeldoornseweg 72, Arnhem; Drs. J. Schoppen, van Bosseplantsoen 134, Dordrecht; W.H. Kuiper, Gravenallee 7, Almelo; Drs. C.A.L. v.d. Broek, Piet Mondriaanstraat 6, Almelo; Zuster Victima de Klijn, 't Witthof, Etten (N.B.); Dra. J.E.J. Berg, directrice Mariakweekschool, Martendaalseweg 31, Breda; huisadres: Nieuwstraat 27, Breda; H. L. Boogaard, Koekoekstraat 24, Zaltbommel; Mevr. B. Ariens Kappers-Wyers, Dilgtplein 3, Haren (Gr.); Drs. H. H. Heringa, Tublin Noltheniusstraat 5, Amsterdam-Slotervoort.

Adreswijzigingen:

A.A. de Bruin, Oud adres: Asserweg 416, Rotterdam.
Nieuw adres: Bilderdijklaan 24, Waddinxveen.
J.A.v.d. Heijden, Oud adres: H. Hermanslaan 468 Geleen.
Nieuw adres: v. Ostadestraat 22, Geleen.

Buitenlands lid:

Mevr. Grisard-Pelemans, „De Populieren” Marie Loeiselaan 39, Waterloo/Brussel.

De redactie is zeer verheugd onderstaande bijdrage te kunnen plaatsen.

Zij is veel dank verschuldigd aan Prof.Dr.A.F.Manning, die gehoor heeft gegeven aan het verzoek van de redactie zijn welwillende steun en medewerking te verlenen om een bibliografie te doen samenstellen over de Eerste Wereldoorlog.

De redactie dankt Dr.N. Bootsma voor de samenstelling van het bijzonder instructieve en degelijke werkstuk.

Red.

VRAAGSTUKKEN EN LITERATUUR
MET BETREKKING TOT DE EERSTE WERELDOORLOG

De geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog en het daarvoor benodigde onderzoek hebben in het jongste verleden tot het alleszins verklaarbare gevolg geleid dat ook de Eerste Wereldoorlog opnieuw in het middelpunt van de historische belangstelling is komen te staan. Daardoor kon een aantal nieuwe overzichten verschijnen, terwijl talrijke monografische studies licht zijn gaan werpen op onderwerpen en ontwikkelingen, die ten dele onbekend waren, ten dele onbelangrijk geacht werden. Dit geldt b.v. van de Duitse „Mitteleuropa”-politiek en van de konsekwenties van de Japanse en Chinese deelname aan de oorlog.

Het is de bedoeling van deze bijdrage enige centrale vraagstukken met betrekking tot W.O. I op basis van de huidige opvattingen en inzichten summier toe te lichten en de relevante literatuur te vermelden. Het spreekt vanzelf, dat het hierbij slechts om een selectie kan gaan, zowel wat de keuze der objecten als de publikaties betreft.

De geschiedschrijving van W.O. I heeft reeds daarom een merkwaardig verloop gehad, doordat ze zich hoofdzakelijk concentreerde op de vraag, waarom de oorlog was uitgebroken. Onmiddellijk na de Duitse ineenstorting publiceerde Karl Kautsky een serie dokumenten, die licht moest werpen op de oorzaken die van Duitse zijde tot de ramp van 1914 hadden gevoerd en die tevens de schuldigen voor het ontketenen van de ramp moest aanwijzen. Daarmee was het probleem geschapen, dat bekendheid verwierf onder de naam „Kriegsschuldfrage”. Dit begrip werd met een bijzonder zware inhoud geladen, toen in het verdrag van Versailles (art.231) de overwinnaars Duitsland en zijn bondgenoten de schuld voor het ontketenen van de oorlog toeschoven en die schuld vervolgens in verbinding brachten met de Duitse plicht tot herstelbetalingen. Sindsdien is een vloed van geschriften verschenen, documenten en monografieën, tot op de vooravond van W.O. II, waarin van Duitse zijde steeds weer geprobeerd werd de aanklachten te weerleggen. De „Kriegsschuldfrage” was dus niet op de eerste plaats een wetenschappelijk, maar een politiek en juridisch probleem. Op de konsekwenties ervan voor het

historisch onderzoek zal hierna nog worden gewezen.

Met de afsluiting van Albertini's 1) drie-delige publikatie in 1957 was het eerste wetenschappelijke werk over het ontstaan van W.O. I voltooid. Het beoogde geen ander doel dan het feitelijke verloop van de crises weer te geven zonder de behoefte aan het vaststellen van schuld of onschuld. Desondanks kwam Albertini tot de konklusie dat de Duitse houding in 1914 meer dan die van andere mogenheden geleid had tot de uitbreiding van het Oostenrijks-Servische konflikt tot een wereldoorlog. Algemene bekendheid verwierf deze konklusie in Duitsland echter niet. Dat gebeurde eerst door het werk van F. Fischer 2). De auteur, hoogleraar te Hamburg, verwerkte niet alleen de resultaten van Albertini's onderzoek in zijn boek, maar toonde bovendien aan dat 1914 niet het einde betekende van het imperialistische tijdperk, zoals veelal in gangbare periodisering wordt gesuggereerd, maar juist een hoogtepunt, daar het Duitse volk zich een enorme krachtsinspanning ging getroosten met het doel, zich naast de gevestigde wereldmachten te stellen (Britse Imperium, V.S., Rusland) op basis van een te scheppen machtspositie in kontinentaal Europa. Vanuit die basis zou Duitsland dan met succes naar de economische en politieke hegemonie kunnen meedingen.

De studie van Fischer bracht praktisch de hele Duitse wetenschappelijke wereld in beroering. De commentaren en recensies vullen reeds een pocketboek 3). Typerend voor het traditionalistische denken van, met name de oudere generatie, was in het koor der critici de stem van de nestor der Duitse historici, Gerhard Ritter, die Fischer ervan beschuldigde, als Duitser nog wel de „Kriegsschuldthese” opnieuw geprobeerd te hebben. Enige resultaten van het bekritiseerde onderzoek zullen vermeld worden na het volgende overzicht van algemene werken betreffende W.O. I en de vrede van Versailles.

1) L. Albertini: The origins of the war of 1914. 3 vol's. Londen 1952, 1953, 1957.

2) F. Fischer: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegzielpolitik des Kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf, 1962².

3) Deutsche Kriegsziele 1914 - 1918, herausgg. von E.W. Graf Lynar. Ullstein Bücher 616 (1964).

Algemene werken

1. Een voortreffelijke en duidelijke samenvatting, waarin meer dan eens vergelijkingen getrokken worden met W.O. II, is te vinden in:

Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte, herausgg. von Golo Mann. Bd. IX: Das zwanzigste Jahrhundert. Berlin-Frankfurt-Wien, 1960. Hierin beschrijft H. Herzfeld: Erster Weltkrieg und Friede von Versailles, p. 75 - 127. Een handige toevoeging is het aanhangsel „Universalgeschichte in Stichworten” (p. 635), een soort chronologie van alle belangrijke, hoofdzakelijk politieke ontwikkelingen. Geen literatuuropgave.

- Van dezelfde auteur, die het jaar 1917 als de scheiding ziet tussen „Geschichte” en „Zeitgeschichte”, doordat de Russische revolutie en Amerikaanse interventie geleid hebben tot fundamentele veranderingen in het bestaande beeld der internationale krachten, is een meer uitvoerig handboek beschikbaar, voorzien van bibliografische aantekeningen:
2. H. Herzfeld: *Die moderne Welt, 1789 - 1945. Bd. II: Weltmächte und Weltkriege. Die Geschichte unserer Epoche, 1890 - 1945.* Braunschweig, 1960, p. 98 - 203.
  3. *Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden*, begründet von F. Kern, herausgg. von F. Valjavec, Bd. X: Das 19. und 20. Jahrhundert. Bern-München, 1961.
Hierin beschrijft L. Zimmermann: *Der erste Weltkrieg und die Friedensschlüsse*, p. 142 - 184.
Hoewel in haar geheel goed leesbaar, stoort zijn bijdrage door een ouderwetse visie; ze behandelt uitsluitend Europa, begrip voor de socialistische en marxistische krachten ontbreekt, teveel oorlogsverhalen in de bekende „patriottische” toon. Literatuuropgave, waarin talrijke memoires.
  4. Vanuit een oogpunt van beschavingsgeschiedenis geeft het volgende werk een waardevolle schets van de betekenis van W.O. I, vooral voor de economische en sociale ontwikkelingen. Over het verloop van de oorlog wordt niet gesproken; de schrijver geeft een waardering van de periode.
M. Crouzet: *Histoire Générale des Civilisations. T. VII: L'Epoque contemporaine. A la recherche d'une civilisation nouvelle.* Paris, 1957.
  5. Een uitvoerige beschrijving van de ontwikkeling der internationale verhoudingen biedt:
P. Renouvin: *Les crises du XXe siècle. T. I: De 1914 - 1929. (Histoire des relations internationales, VII).* Paris, 1963². Met literatuurvermelding.
  6. Van dezelfde auteur, meer algemeen:
P. Renouvin: *La crise européenne et la première guerre mondiale.* Paris, 1962⁴. (*Peuples et civilisations, XIX*). Eveneens met literatuuropgave. Ook had hij een belangrijk aandeel in de samenstelling van het betreffende deel uit de „Clio”-serie, een serie, befaamd om haar beknopte tekst, uitvoerige bibliografie en overzichten van de „état des questions”.
  7. „Clio”, *Introduction aux études historiques.*
L'Epoque Contemporaine. II: La paix armée et la grande guerre (1871-1919) par P. Renouvin, E. Préclin, G. Hardy, L. Genet, J. Vidalenc, Paris, 1960³. Hierbij hoort in dezelfde serie: *Textes et documents d'histoire*, uitg. door E. Préclin en P. Renouvin. Paris, 1957 (bevat o.a. de tekst van het Oostenrijkse ultimatum aan Servië, het verdrag van Londen (Italië's interventie) en de 14 punten van Wilson).
  8. Een goede Franse synthese geeft ook:
J. Chastenot: *Histoire de la Troisième République; 7 Vol's.* Paris, 1957 - 1963, waaruit hij een selectie gemaakt heeft in één deel, onder de titel: *Jours sanglants.* Paris, 1964.
  9. De officiële communistische visie houdt dat W.O. I van de kant van alle

deelnemers een imperialistische oorlog was. Het Duitse imperialisme was bijzonder agressief en reactionair en werd verscherpt door het Pruisisch-Duitse militarisme. Tegen de oorlogsagitatie van een kleine groep monopolieheren, junkers en militaristen betoogde het proletariaat met massa-acties voor volksdemokratische rechten. Het Duitse imperialisme slaagde er echter in, grote delen van het volk voor zijn doelstellingen te winnen door het ontketenen van een wild chauvinisme. De zondebokken zijn met name de sociaal-demokratend door hun „verraad” van de belangen der arbeidersklasse. Deze opvattingen kan men het duidelijkst weergegeven vinden in Oostduitse boeken, die in feite beschouwingen van Lenin reproduceren. Vgl. b.v.:

Grundrisz der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Berlin, 1964².

10. Een bruikbare chronologie is nog steeds:

F. Debijser: Chronologie de la guerre mondiale. De Sarajevo à Versailles (28 juin 1914 - 28 juin 1919). Parijs, 1938.

11. terwijl de

Revue d'histoire de la guerre mondiale, een speciaal aan de studie van W.O. I gewijd tijdschrift vormt. Redactie: C. Bloch en P. Renouvin. Verschenen in 17 delen, Parijs, 1923 - 1939.

12. De Eerste Wereldoorlog (fotoboek 1914 - 1918), samengesteld door Paul van 't Veer. Amsterdam (Arbeiderspers), 1964.

Aanbevelenswaardig voor de leerlingenbibliotheek zijn voorts:

G. Perreux: La guerre de 1914 - 1918. Paris, 1964. (Collection: L'Encyclopédie par l'image).

R. Livio: La grande guerre 1914 - 1918 en mille images. Paris, 1964.

Beide deeltjes geven een globaal overzicht; het eerste met een evenwichtige verdeling van tekst en foto's, het tweede met veel illustratief materiaal (foto's, kaarten, tekeningen, affiches), doch middelmatig kommentaar.

a) Juli-crisis en uitbreken van de oorlog

De gebeurtenissen in de internationale politiek vanaf 28 juni (moord op het Oostenrijkse kroonprinselijk paar te Serajewo) tot 5 augustus 1914 (Engelse oorlogsverklaring aan Duitsland) zijn het object geweest van Albertini's diepgaand onderzoek. Zijn bevindingen hebben, samen met de in 1960 voltooide Franse documentenuitgave, geleid tot een nieuw beeld van de volgende kwesties. De Servische regering kan niet zonder meer deelname aan de plannen tot de moordaanslag verweten worden. Wel waren enkele ministers van het bestaan van die plannen op de hoogte, maar zij hebben er blijkbaar niet al te serieus geloof aan gehecht. Het staat wel vast dat de regering in Belgrado niet een konflikt met de Donaumonarchie heeft willen uitlokken door middel van de aanslag.

Een belangrijk discussiepunt is voorts de zgn. kroonraad in Potsdam (5 - 6

juli) geweest, waar keizer Wilhelm II met zijn voornaamste ministers en legerleiders konfereerde over de door Duitsland te volgen politiek inzake het Oostenrijks-Servische geschil. Tot een algemene oorlog is daar niet besloten, maar wel gaf men met „Nibelungentreu” de Oostenrijkse partner carte blanche inzake alle maatregelen die Wenen tegen Belgrado wilde treffen. Deze toezegging heeft de aanvankelijke aarzeling in Oostenrijkse regeringskringen om de oorlog tegen Servië te beginnen, sterk verminderd. Vooral de Duitse gezant in Wenen, Von Tschirschky, blijkt op snel en krachtig handelen te hebben aangedrongen en dientengevolge kreeg het Oostenrijkse ultimatum aan Servië een zo scherpe formulering, dat het voor de laatste praktisch onaanvaardbaar werd.

Anderzijds was de Russische gedeeltelijke mobilisatie van 28 juli een misgreep. Hoewel ze bedoeld was als een middel om druk uit te oefenen op de Centralen, om dezen te weerhouden van een gewapend optreden tegen Servië, kon ze in de bestaande gespannen sfeer slechts een averechtse uitwerking hebben. Bovendien was ze in de praktijk onuitvoerbaar; de mobilisatiemachinerieën waren zo gekompliceerd geworden dat het een kwestie was van alles of niets. Toen deze machinerieën zich vanaf 30 juli in beweging zetten, rolden ze a.h.w. op eigen kracht voort.

Met betrekking tot de Franse en Engelse politiek is gebleken dat in Franse ogen de alliantie met Rusland belangrijker was dan de entente met Engeland. In Parijs zag men het laatste verbond als een aanvulling op, niet als een vervanging van het eerste. Frankrijk en Engeland zijn beiden de oorlog ingegaan, omdat zij het Europese machtsevenwicht, dat voor Frankrijk de eerste voorwaarde voor zijn veiligheid was, in gevaar zagen komen bij een te verwachten overwinning van de Centralen op Rusland. Frankrijk beloofde bij monde van president Poincaré en minister Viviani, die van 20 tot 23 juli een staatsbezoek aan Rusland brachten, de alliantie in strikte zin na te komen, m.a.w. te mobiliseren, wanneer Duitsland dat ook zou doen en de strijd te beginnen, wanneer Rusland zou worden aangevallen of zijn belangen op de Balkan werden bedreigd. In het verleden had Frankrijk niet altijd zo nauwgezet zijn verplichtingen opgenomen, b.v. tijdens de Balkan-krisis van 1909, toen de Franse regering oordeelde dat de Russische belangen daar niet „vitaal” waren en de tsaar derhalve geen aanspraak kon maken op Franse steun.

De strikte interpretatie van 1914 blijkt uit het feit dat Frankrijk zijn toezegging aan Rusland deed op een moment dat het nog niet zeker was van de houding die Engeland zou aannemen. Voor Engeland werd de Duitse inval in België aanleiding tot de oorlogsverklaring.

Economische belangen hebben niet rechtstreeks tot een verscherping van de crisis in 1914 bijgedragen, hoewel de onderlinge tegenstellingen en koloniale rivaliteit al jarenlang de sfeer van wantrouwen, vrees en rancune hadden helpen bevorderen.

Onder de oudere werken over de oorzaken en het begin van W.O. I nemen de volgende monografieën nog steeds een belangrijke plaats in, ondanks hun min

of meer duidelijke beïnvloeding door het vraagstuk van de „Kriegsschuld”:

1. P. Renouvin: *Les origines immédiates de la guerre*. Paris, 1925.
2. S. B. Fay: *The origins of the world war*. 2 Vol's. New York, 1948³.
3. A. von Wegerer: *Der Ausbruch des Weltkrieges*. 2 Bde. Berlin, 1939.

De stand van het jongste onderzoek wordt verhelderend toegelicht in een tweetal recente artikelen:

4. E. von Vietsch: *Der Kriegausbruch 1914 im Lichte der neuesten Forschung*. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 15 (1964), 472 - 486.
5. Im. Geiss: *Le déclenchement de la première guerre mondiale*. *Revue historique*, 88e année, t. CCXXXII (1964), 415 - 426.

Laatstgenoemde auteur heeft bovendien bijzonder nuttig werk verricht door uit de zeer grote hoeveelheid gepubliceerde documenten een bloemlezing van de voornaamste stukken samen te stellen:

6. Im. Geiss: *Julikrise und Kriegausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung*. Vorwort von F. Fischer. 2 Bde. Hannover, 1963 - 1964.

Boeiend over de eerste oorlogsmaand en geschikt voor de leerlingenbibliotheek is:

7. B. Tuchman: *De kanonnen van augustus*. Amsterdam, 1963².

b) Pogingen om de vrede te redden c.q. te herstellen

Aan de vooravond en gedurende het hele verloop van de oorlog zijn herhaaldelijk pogingen gedaan de vrede te bewaren en, toen dit mislukte, te herstellen 1). De halfslachtige bemiddelingspogingen van de Engelse eerste minister Grey op 31 juli openen de rij officiële *démarches*, waaronder in een later stadium de vredesvoorstellen van president Wilson 2) en paus Benedictus XIV 3) vallen.

Er bestond echter een andere macht, waarvan men mocht verwachten dat hij in de spannende dagen van de juli-krisis met meer succes voor het behoud van de vrede kon opkomen dan de regeringsleiders, nl. het socialisme, georganiseerd in de 2e Internationale. Het Bureau van de Internationale, gevestigd te Brussel, koördineerde de actie van 27 aangesloten partijen, waaronder de Duitse de grootste was en dus ook de meeste invloed uitoefende. Op verschillende kongressen had de Internationale zich uitgesproken tegen een oorlog, die immers niets anders dan een botsing tussen kapitalistische en en imperialistische krachten zou zijn. De werkelijke strijd, die krachtens de historische ontwikkeling gevoerd moest worden, was die van de internationale arbeidersklasse tegen haar onderdrukkers: bourgeoisie, feodalisme, mili-

1) C. V. Lefeber: *Vredes- en bemiddelingspogingen uit het eerste jaar van W.O. I.* Leiden, 1961.

2) Vgl. de hierna te noemen literatuur.

3) F. Meinecke: *Kühlmann und die päpstliche Friedensaktion von 1917*. *Sitzungsbericht der preuss. Akademie der Wissenschaften*. Berlin, 1928.

tarisme en kerk. Herhaaldelijk had het Bureau zijn leden geadviseerd „met alle middelen, die hun het meest geschikt voorkwamen” een oorlog te verhinderen, d.w.z. door een algemene staking te beginnen, zodra de regeringen overgingen tot mobilisatie.

Van deze opzet is niets terecht gekomen. Het idealisme en pacifisme van de Duitse en Franse sociaal-demokratische partijen zijn onthutsend snel bezweken, toen zij gekonfronteerd werden met de uitbrekende oorlog. De algemene stakingen bleven niet alleen achterwege, maar de sociaal-demokratische fracties in de respektieve volksvertegenwoordigingen stemden op 4 augustus in met de toewijzing van de door de regeringen gevraagde oorlogskredieten. In Frankrijk traden in augustus zelfs twee socialisten toe tot het ministerie.

Tot de motieven, die dit plotselinge „omvallen” kunnen verklaren, moet onder meer de teleurstellende uitslag van de vergadering van het Brussels Bureau gerekend worden op 29 juli. De Duitse en Franse afgevaardigden, Haase en Jaurès, riepen bij die gelegenheid wel op tot behoud van de vrede, maar zij kwamen niet verder dan pogingen om door middel van pressie op hun regeringen Oostenrijk en Rusland in toom te houden. De oproep tot de algemene staking, waarop met name de vakverenigingen en syndicaten zaten te wachten, bleef achterwege. Het integratieproces van de arbeidersklasse in de nationale gemeenschappen was ver genoeg gevorderd om haar te doen deelnemen aan de landsverdediging. Van doorslaggevende invloed was daarbij de snel toenemende golf van nationalistische gevoelens, ook in arbeiderskringen, en het besef een verdedigingsoorlog te voeren. Voor de Duitsers stond het vast dat de oorlog hen opgedrongen was door het vijandige buitenland. Voor de Fransen vielen vroegere overwegingen weg, toen de Duitse legers Frans en Belgisch grondgebied betraden, hoewel de C.G.T., het toporgaan der Franse syndicaten, tot het laatste moment bleef vasthouden aan het stakingsplan.

In beide landen kwam door de houding der sociaal-demokraten een eind aan de binnenlandse partijstrijd, waardoor voorlopig de „Burgfriede” en de „Union Sacrée” gevestigd werden. Dit leidde overigens tot splitsingen in de sociaal-demokratische partijen; de Duitse linkervleugel, die zeer verbolgen was over, wat zij als het verraad van de partij aanzag, organiseerde zich o.l.v. Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg in de zgn. Spartakus-groep, die per 1 januari 1919 de K.P.D. zou gaan heten. De Spartakisten hielden vast aan de internationale visie op socialisme en revolutie. Het pacifisme kwam wellicht het zuiverst tot uitdrukking in een tweede groep, die zich van de sociaal-demokratische partij (S.P.D.) losmaakte en zich in 1917 te Gotha organiseerde in de U(Unabhängige).S.P.D. onder leiding van Haase. Deze groep trok uit de gemaakte veroveringen de konklusie dat de Duitse grenzen niet langer bedreigd werden endat de regeringdaarom doelbewust naar vrede moest streven, onder de verklaring dat Duitsland geen gebiedsuitbreiding verlangde. Dit standpunt vond noch bij de S.P.D., noch bij de andere partijen ende regering weerklank; sindsdien stemde de U.S.P.D. tegen alle oorlogskredieten.

Een goed oriënterend werk is:

1. L. Bergsträsser: Geschichte der politischen Parteien in Deutschland. München, 1955⁹ (Nieuwe druk in voorbereiding).

Verder te raadplegen:

2. A. Rosenberg: Die Entstehung der deutschen Republik. Berlin, 1928.
3. J. Kuczynski: Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie. Berlin, 1957.

Nuttige gegevens over de Internationale in 1914 in het opstel:

4. C. Grünberg: Die Internationale und der Weltkrieg. Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung. Bd. 6/7 (1926), Leipzig.

Bijzonder instruktief door treffende citaten over het Franse socialisme en de C.G.T.:

5. A. Kriegel- J. J. Becker: 1914. La guerre et le mouvement ouvrier français. Collection „Kiosque”, Paris, 1964.
6. De kommunistische visie is te vinden bij: Walter Bartel, Die Linken in den deutschen Sozialdemokratie im Kampf gegen Militarismus und Krieg, (Dietz) Berlin 1958. Deze ordinarius aan de Humboldt-universiteit van Oost-Berlijn wil de nationale betekenis van de groep Luxemburg-Lieb-knecht-Mehring-Zetkin aantonen. Hij trekt natuurlijk fel van leer tegen de „opportunisten” van 4 augustus 1914 en verdedigt het standpunt van Lenin in Zimmerwald (1915).

c) Centraal Europa

Onder de door Duitsland nagestreefde oorlogsdoeleinden, door Fischer uitvoerig toegelicht en bekomentarieerd, vormt de conceptie „Mitteleuropa” het pièce de résistance. Daarmee werd een continentale economische gemeenschap bedoeld onder Duitse leiding, die Frankrijk, België, Nederland, Polen, de Balkan en zelfs Turkije zou moeten omvatten. De kern ervan zou bestaan uit een Duits-Oostenrijks-Hongaarse tolunie. Dit was de gestalte, die „Mitteleuropa”, in combinatie met bepaalde annexaties (kolen- en ijzerbekken van Lotharingen, Poolse grensstreek, Baltische gebieden) in de officiële Duitse politiek aannam. Overigens varieerden de opvattingen tussen de uitersten van enerzijds een simpele tolunie tussen Berlijn en Wenen en anderzijds de vestiging van een coalitie van aan Duitsland onderworpen staten vanaf de Noordkaap tot Bagdad.

De vader van het „Mitteleuropa”-idee was Friedrich Naumann, zoon van een Lutherse predikant, die na zijn theologiestudie zijn levendige belangstelling richtte op sociale en politieke problemen. Tevens fascineerde hem de dynamische ontwikkeling van de moderne techniek en het kapitalisme. Hij was een actieve en originele geest, die de idealen van het socialisme zocht te verbinden met die van een patriottisch imperialisme 1). In 1915 publiceerde hij zijn „Mitteleuropa”, een boek dat onmiddellijk grote bijval kreeg in Duitsland

en onder de Duits-Oostenrijkers, maar ook hartstochtelijke kritiek uitlokte, o.a. van Tsjechische zijde, waar men het beschouwde als een doorslaggevend bewijs van Duitse germaniseringstendenzen en „Drang nach Osten”. Uiteraard werd het boek in handen van de Entente een wapen tegen Duitsland.

Ziet men echter af van de interpretaties die het begrip „Mitteleuropa” bij voor- en tegenstanders kreeg (hoewel die voor het tijdperk van W.O. I het meest ter zake doen), dan is het niet juist in Naumann de exponent te zien van een Duits streven naar germanisering of gewelddadige aaneensluiting en overheersing. Naar zijn mening waren door de gezamenlijke oorlogvoering voor Duitsland en de Donaumonarchie de voorwaarden geschapen voor een samengroeien op cultureel en economisch gebied. De Hongaarse en Slavische volken zouden daaraan in vrijheid en zonder dwang hun bijdrage moeten geven. Alles bijeengenomen was het meer een visie dan een programma. Door het verloop van de oorlog en de Russische revolutie, maar vooral door de ineenstorting van de Donaumonarchie werd deze visie spoedig onhoudbaar.

Het bezwijken van de Donaumonarchie in 1918 trof de Mitteleuropa-konceptie in het hart. Dat Naumann in 1915 ernstig geloofde aan samenwerking en aaneensluiting van Duitsers, Hongaren, Tsjechen etc. leek hem twee jaren later reeds tot een lachwekkende figuur te maken. Onder invloed van de Russische revolutie (t.w. die van maart 1917) verscherpten zich de nationale tegenstellingen binnen de monarchie zodanig, dat deze als staatkundige eenheid niet meer te handhaven was. De oorlogsoperaties ende ernstige economische moeilijkheden (hoewel overwinnaar te Brest-Litowsk, moest Oostenrijk aan de Oekraïne concessies doen in ruil voor de „Brotfriede”) hebben radicaliserend gewerkt op het Hongaarse en Slavische nationalisme. Op het congres van Rome in 1918 kwam het tot samenwerking tussen de zich emanciperende nationaliteiten en de Entente, het voorstadium van de schepping der zgn. Nachfolgestaaten.

Italië's deelname aan de oorlog in 1915 heeft in militair opzicht weinig bijgedragen tot de val van Oostenrijk. Het merkwaardige was dat de Italiaanse regering ook niet streefde naar een uiteenvallen van de Donaumonarchie. De merkwaardigheid lag in de tegenspraak tussen de verwachtingen, de Oostenrijkers te verslaan en hen uit de „irredenta” (Trente, Triëst) te verdrijven, zonder daarmee evenwel het voortbestaan van de Oostenrijkse staat in gevaar te brengen. Want dit was de officiële Italiaanse politiek, die juist uit vrees voor pangermanisme en panslavisme de Donaumonarchie als bufferstaat wilde handhaven. Het getuigde van kortzichtigheid dat de regering te Rome de onverenigbaarheid van haar beide doelstellingen niet begreep. Daarom was ze ook niet voorbereid op de dissolutie van de Donaustaat en hieruit kwamen, evenals uit de geringe militaire successen, grotendeels de teleurstellingen voort over de vrede, de „vittoria mutilata”.

De beste biografie van Naumann is van de hand van de voormalige Bundespresident:

1. Theodor Heuss: Friedrich Naumann, der Mann, das Werk, die Zeit. Stuttgart, 1949².

Voor het begrip „Mitteleuropa”, vgl.:

2. H. C. Meyer: Mitteleuropa in German thought and action 1815 - 1945. Den Haag, 1955.

Belangrijke bijdragen tot een omschrijving van de problematiek die ermee samenhangt:

3. W. Conze: Nationalstaat oder Mitteleuropa. Die Deutschen des Reiches und die Nationalitätenfragen Ostmitteleuropas im Ersten Weltkrieg.

In: Deutschland und Europa. Historische Studien zur Völker- und Staatenordnung des Abendlandes. Düsseldorf, 1951, pg. 201 - 232.

4. F. Epstein: Ostmitteleuropa als Spannungsfeld zwischen Ost und West um die Jahrhundertwende bis zum Ende des ersten Weltkrieges.

Die Welt als Geschichte, 16 (1956), 64 - 123.

Over de ineerstorting van de Donaumonarchie:

5. Z. A. B. Zeman: The break-up of the Habsburg Empire 1914 - 1918.

A study in national and social revolution. Londen, 1961.

Instructief over de Italiaanse politiek zijn de opstellen van:

6. Federico Chabod: 1) Bemerkungen zur Italienischen Auszenpolitik 1870 - 1915.

2) Das zeitgenössische Italien.

In: Italien-Europa, Studien zur Geschichte Italiens im 19. und 20. Jahrhundert. Göttingen, 1962, resp. p. 95 en 119.

d) Keerpunt 1917

Russische nederlaag en Amerikaanse interventie

1917 was niet alleen een keerpunt in het oorlogsverloop door de militaire nederlaag van Rusland en de toetreding der V.S. tot het kamp der Entente; het was, zoals Herzfeld opmerkte, tevens een caesuur in algemene historische zin. Op dat moment begon de verschuiving in de internationale machtsverhouding die zou leiden tot een situatie, waarin, na W.O. II, de grote machten van V.S. en S.U. de wereld in twee hegemonieën zouden verdelen. Toen begon zich ook onder invloed van de communistische revolutie in Rusland een wijziging in de gangbare visie op het maatschappelijke leven te verbreiden, die voor grote delen van de wereld het einde van het liberale tijdperk betekende. In de koloniale gebieden oefende de communistische revolutie, samen met het machts- en prestige-verlies der Europese landen, een stimulerende invloed uit op beginnende nationale bewegingen.

De volgende samenvattende werken en monografieën geven betrouwbare informatie over de revolutionaire ontwikkeling in Rusland:

1. G. Stökl: Russische Geschichte, von den Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1962. (Nuttig werk door beknoptheid van overzicht en moderne

literatuuropgave).

Zeer goed en doorlopend tot 1961 is:

2. G. von Rauch: Geschichte des bolschwistischen Rusland. Fischerbuch 1963.

Uitvoerig is de op primaire bronnen steunende studie van:

3. E. H. Carr: The Bolshevik Revolution 1917 - 1923. 3 Vol's. Londen, 1950 - 1953.
4. A. Moorehead: The Russian Revolution. New York 1958.

Een documentenuitgave betreffende de Duitse activiteit om de revolutie in Rusland te stimuleren:

5. Z. A. B. Zeman: Germany and the revolution in Russia, 1915 - 1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry. Londen, 1958.
6. Bijzonder instruktief voor de contemporaine problemen en voor de plaats van Rusland in het oorlogsverbond is de dissertatie van J. W. Bezemer: De Russische Revolutie in Westerse ogen, Amsterdam 1956. Daarin worden de bemoeienissen, reacties en berichten van westelijke diplomaten, socialisten en journalisten, die in 1917 Rusland bezochten, behandeld.

Hoezeer de verhouding van Rusland tot de Entente door de revolutie werd geschokt, blijkt ook uit:

7. R. D. Warth: The Allies and the Russian Revolution. From the Fall of the Monarchy to the peace of Brest-Litovsk. Durham, 1954.

De publiciteit met betrekking tot de vrede van Brest-Litovsk is in de West-europese landen, vergeleken met die over Versailles, bijzonder gering te noemen. De Engelse historicus Wheeler Bennett sprak zelfs over de „forgotten peace”. Toch is ze in haar gevolgen van niet minder grote betekenis en uitwerking geweest dan haar pendant van Versailles. Voor de Duitse „Ostpolitik” was ze van centraal belang. Ten gevolge van de uiteenlopende opvattingen over de voorwaarden, aan de Russen te stellen (de annexatie-eisen van het Duitse hoofdkwartier gingen aanzienlijk verder dan die van de regering) traden de Duitsers de Russen in Brest-Litovsk tegemoet zonder voldoende duidelijke politieke conceptie. Zij waren het onderling wel eens over het middel waarmee men vanaf Finland tot en met de Oekraïne de Westelijke gebieden van de S.U. wilden scheiden: het zelfbeschikkingsrecht. Het communistische bewind erkende overigens dit zelfbeschikkingsrecht, maar wenste het niet gehanteerd te zien als een pressiemiddel tot gebiedsafstand. Alleen de Oostenrijkers stonden er met het oog op de eigen binnenlandse situatie ronduit huiverig tegenover. De Donaumonarchie was echter niet bij machte zich aan de Duitse leiding te onttrekken, terwijl bovendien de vrede met Rusland en de Oekraïne voor haar een levensbehoefte was geworden. De chaos in de S.U. en de geleden nederlaag waren anderzijds zo volkomen dat de Raad van Volkscommissarissen geen andere keus had dan de voorwaarden der Centralen te accepteren. Trotsky, één van de leiders van de Russische delegatie te Brest-Litovsk, was het hardnekkigst in zijn verzet, maar Lenin was bereid ook de

hardste voorwaarden aan te nemen, uit vrees dat een hernieuwd offensief van de Centralen de ondergang van de revolutie zou betekenen. Lenin meende overigens dat de diepe vernedering niet van lange duur zou zijn; omdat hij op korte termijn het uitbreken van revoluties in Berlijn en Wenen verwachtte. Zo ondertekenden de Russen het vredesverdrag, dat hen de Baltische landen, Polen en de Oekraïne kostte. Na de Duitse nederlaag in het Westen heeft de S.U. het verdrag weer opgezegd (13 november 1918).

1. De tekst van de verdragen, 9 februari (Centralen-Oekraïne) en 3 maart 1918 (Centralen-Rusland) is te vinden in:

Die völkerrechtlichen Urkunden des Weltkrieges, uitg. door von Niemeyer-Strupp. Bd. VI (München, 1922), 1-43.

Naast de genoemde werken van Von Rauch en Warth is de belangrijkste monografie:

2. J. Wheeler Bennett: Brest Litovsk. The forgotten Peace. Londen 1956³. In verband met het zelfbeschikkingsrecht zijn instructief:
3. B. Krupnyckyj: Geschichte der Ukraine, von den Anfängen bis zum Jahre 1917. Wiesbaden, 1963³.
4. W. Conze: Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg. Keulen, 1958.

De vigerende Sovjetrussische opvatting houdt in dat de proletarische massa's in Duitsland, begeistert door de Russische oktoberrevolutie, de Duitse regering gedwongen hebben het Russische vredesaanbod te accepteren. Zie hiervoor:

5. F. Klein: Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Soviet-union, 1917 - 1932. Berlin, 1953³, p.17-41.

Voor de Verenigde Staten vormde de verscherping van de Duitse duikboot-activiteit tegen neutrale schepen de directe aanleiding tot interventie. Hoe scherp de Amerikaanse reactie wel was, blijkt uit een verklaring van president Wilson in januari 1917, waarin hij nog stelde, dat deelname van de V.S. aan de oorlog een misdaad zou zijn tegen de beschaving, terwijl de Amerikaanse oorlogsverklaring reeds volgde op 2 april. Afgezien van ideële overwegingen (de vrije zee), waren het vooral de economische konsekventies van de totale duikbotenoorlog die de president tot ingrijpen dreven. In de havens aan de Oostkust stapelden zich nl. de goederen op die niet meer (vooral naar Engeland en Frankrijk) verscheept konden worden; de productiecentra ondervonden er onmiddellijk de weerslag van en daardoor de leveranciers van grondstoffen in het Midden-Westen en Zuiden (katoen). De openbare mening werd bovendien uitgesproken anti-Duits door de publikatie van het zgn. Zimmermann-telegram, waarin deze Duitse functionaris van het Auswärtige Amt Mexico een verbond aanbood, wanneer de V.S. aan de oorlog zouden deelnemen. Mexico werd het uitzicht geopend op het herwinnen van de in 1848 aan de V.S. verloren gebieden, o.a. het olierijke Texas. Tevens ried Zimmermann de Mexicaanse regering aan, contact op te nemen met Japan.

Goede overzichten van de Amerikaanse buitenlandse politiek bieden de volgende studies:

1. P. Renouvin: *Les crises du XXe siècle* (hiervóór, p. 4).
2. J. B. Duroselle: *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913 - 1945*. Paris, 1960.

Uit de veelszins voortreffelijke „New American Nation Series” (onder redactie van H. S. Commager en R. B. Morris) het betreffende deel van:

3. F. R. Dulles: *America's Rise to world power, 1898 - 1954*. New York, 1954.

Uitstekende werken zijn:

4. E. R. May: *The World War and American Isolation 1914 - 1917*. Cambridge, 1959.
5. A. Mayer: *Political Origins of the New Diplomacy 1917 - 1918*. New Haven, 1959.

De meest recente biografie van Wilson is het 3-delige werk van:

6. A. Link: *Wilson, The Road to the White House*, Princeton, 1947.
Wilson, The New Freedom, idem, 1956.

Wilson, The Struggle for Neutrality 1914 - 1915, idem, 1960.

Een analyse van zijn buitenlandse politiek in:

7. A. Link: *Wilson the Diplomatist. A look at his major foreign policies*. Baltimore, 1957.

Wilson's voornaamste vertrouwensman was kolonel E. House. Over hun samenwerking o. a. te Versailles:

8. A. and J. George: *Woodrow Wilson and Colonel House. A personality study*. New York, 1956.

De schrijfster van „De kanonnen van Augustus” heeft ook de rechtstreekse Duitse bedreiging van de V. S. onderzocht:

9. B. Tuchman: *The Zimmermann Telegramm*. Londen, 1959.

e) Het Verre Oosten 1)

De interventie van de V. S. heeft talrijke neutrale mogelijkheden gebracht tot een oorlogsverklaring aan de Centralen; zo de meeste Latijns-Amerikaanse landen en China. De machtsontplooiing van de V. S. en Japan door de ontwikkeling van hun resp. oorlogsindustrieën heeft, met China's deelname aan de W. O., de verhoudingen in het Verre Oosten diepgaand beïnvloed en in China zelf tenslotte geleid tot de „revival” van de 4 mei-beweging, zoals kan blijken uit de volgende notities.

In 1912 abdiceerde de laatste keizer. Niet Soen Yat-Sen, de leider van de Kwomintang-republikeinen, kwam aan de macht, maar Yuan-Shi K'ai, die zich zou ontwikkelen tot een conservatieve, militaristische dictator († 1916). De Republiek slaagde niet omdat de instituties niet aangepast waren aan de nieuwe situatie; een bourgeoisie als tegenwicht voor de militaire kaste

1) De aantekeningen over het Verre Oosten zijn van prof. dr. A. F. Manning.

„oorlogsbaronnen“-regering) ontbrak. De Westelijke grote mogendheden steunden Yuan, maar hadden hun aandacht nodig voor de oorlog.

Japan heeft daarvan geprofiteerd. Het was al vroeg de oorlog ingegaan en had de Duitse bezittingen in Shantung (Kiaochou) overgenomen. In 1915 stelt het zijn „21 eisen“, die van China een Japanse vazalstaat dreigen te maken. Zomer 1917 verklaart ook China de oorlog aan Duitsland en Oostenrijk, in de hoop tijdens de vredesconferentie zich onder de Japanse bevoogding te kunnen uitwerken.

Voorjaar 1919 tijdens de onderhandeling in Parijs eist de Chinese delegatie Shantung (het land waar Confucius was geboren en op dat moment een provincie met 36 miljoen inwoners) op. Wilson, die primair de Volkenbond tot stand wilde brengen, gaf ten nadele van de Chinezen toe aan het Japanse standpunt. Bovendien bleek dat de Engelsen en Fransen al geheime toezeggingen aan de Japanners hadden gedaan. De Chinese delegatie weigert daarop „Versailles“ te ondertekenen (30 april).

Dit nieuws veroorzaakt vooral onder de „progressieve“ universiteitsstudenten te Peking en Shanghai grote opwindings. In de morgen van de 4e mei werd er gedemonstreerd tegen bekende en vermeende pro-japanse politici, tegen de slappe politiek van het Chinese gouvernement. Hieruit kwam voort de z.g. „4 mei-beweging“, die in strikte zin een protest-demonstratie van Pekingerstudenten tegen de regeringspolitiek was, maar in bredere zin een soort beeldenstorm van intellectuelen op politiek en maatschappelijk terrein is geweest. Eigenlijk moet men in het laatste geval de jaren 1917 tot 1918 als de periode van moderniserings-poging aangeven.

De beweging was zwak qua aantal, maar sterk qua geluid en wervende kracht. Geconcentreerd te Peking propageerde ze al jaren een program van „wetenschap en democratie“, waarvan de bekendste slogans waren: weest onafhankelijk en niet serviel“; „treedt naar voren en niet terug“; „weest utilitaristisch (d.i. streeft er naar het leefniveau van de bevolking te verhogen) en niet formalistisch“. De beweging was in wezen niet marxistisch of communistisch, wèl patriots en anti-Japans, sociaal-gericht en er op uit het politieke kader van China naar Westers-demokratisch model te moderniseren.

Deze intellectuele revolutie om „China te redden“ is in de twintiger jaren naar twee kanten uitgegroeid: a) naar het nationalistisch paternalisme van de Kwomintang onder Tsjang Kai-Chek, b) het Chinese Communisme (de groep Chen Tu-hsin, Li Ta-chao en later Mao Tse-Toeng evolueerde in 1919 van radicaal-demokraat naar marxist en stichtte 1 juli 1921 in de Franse concessie van Shanghai een Chinese communistische partij). De Chinees-communistische historiografie stelt het ten onrechte voor als zou de Russische revolutie het model zijn geweest voor de Chinese; de anti-imperialistische en anti-feodale ideeën zijn door de Chinese communisten pas vanaf 1921 ontwikkeld.

1. Wolfgang Franke: Chinas Kulturelle Revolution. Die Bewegung vom 4. Mai 1919. (Janus-Bücher) München, 1957.
2. Chow Tse-tsung: The May fourth movement. Intellectual Revolution in Modern China, Cambridge (Mass.), Harvard U.P. 1960.
Recensie: The China Quarterly 2 (1961) v.6, 175, vv.
- Van Chinees-communistische kant:
3. Ho Kan-Chih: A history of the modern Chinese revolution. Peking, 1959, pp. 20 vv.
4. Mao Tse-Tung: Selected Works, Vol. III, London 1954, pp. 9-11.

f) Versailles

De opening van de konferentie vond plaats op 18 februari, de ondertekening van het vredesverdrag op 28 juni 1919. Zowel het verloop als de resultaten van de onderhandelingen zijn hevig gekritiseerd, en niet alleen door de verliezers; ook bij de overwinnaars ontstond spoedig twijfel aan de juistheid van de procedure en de getroffen beslissingen. Na een vloed van polemische en tendentieuze „geschiedschrijving” is men thans op het punt aangekomen dat er over het algemeen niet meer getwijfeld wordt aan de oprechte intentie van de overwinnaars, een aanvaardbare oplossing te vinden voor problemen, die qua omvang en complicatie uitzonderlijk zwaar waren. Na de wereldoorlog een wereldvrede tot stand brengen was inderdaad een onmogelijke opgave, maar men vraagt zich terecht af, of de combinatie van compromissen, die het uiteindelijke vredesverdrag vormden, de beste prestatie was die de betrokken staatslieden hadden kunnen leveren.

Bij de bespreking van praktisch alle belangrijke vraagstukken trad het verschil aan de dag tussen de uitgangspunten van Wilson en zijn Europese tegenspelers. De president wilde een systeem ontwerpen (Volkenbond) en middelen hanteren (zelfbeschikkingsrecht, „nieuwe diplomatie”) waarmee in waarheid de wereldvrede gediend zou zijn, terwijl de Europese leiders, voor zover zij zich in een dergelijke mondiale gedachtengang konden verplaatsen, alleen al door de erfenis van hun nationale politiek en de openbare mening in hun eigen landen Wilson's conceptie moesten bestrijden en vervormde eigen nationalen bate. Wilson heeft zich een energieke en deskundige onderhandelaar getoond, al bezat hij niet de karaktervastheid om zijn standpunt steeds weer tot het uiterste te verdedigen. Hem af te schilderen als een ideële dagdromer tegenover de „harde realisten” Clémenceau en Lloyd George is een verouderde bezigheid. Na twee wereldoorlogen is het geen vraag meer, wiens visie op de toekomst in 1919 het meest reëel was. Minder kapabel heeft Wilson zich getoond in zijn pogingen de Amerikaanse senaat te bewegen tot ondertekening van het vredesverdrag en daarmee tot het aanvaarden van het lidmaatschap van de Volkenbond.

De wijze waarop het verslagen Duitsland werd behandeld, is een grove misslag geweest. Dat geldt vooral voor de (nieuw ingevoerde) praktijk, de

onderhandelingen te voeren zonder de verslagene te horen en hem in het befaamde artikel 231 van het vredesverdrag alleen verantwoordelijk te stellen voor het uitbreken van de oorlog. Overigens is van Duitse zijde in het volgehouden protest tegen de „Diktatfriede” konsekwent over het hoofd gezien dat de Duitse regering zelf een jaar tevoren eenzelfde „Diktatfriede” aan de Russen had opgelegd.

Een derde punt, dat zich als bijzonder heilloos zou manifesteren, was het probleem van de aan Duitsland opgelegde herstelbetalingen. Hierop had de Engelse econoom J. M. Keynes al dadelijk ernstige kritiek geleverd. Het Europese economische leven was door de oorlog geruïneerd, maar deze ruïne dreigde z.i. door het verdrag van Versailles compleet te worden. Het verdrag ontnam Duitsland immers alle koloniën, de grote handelsschepen en belangrijke kolen- en ijzergebieden (Saar, Elzas-Lotharingen, Opper-Silezië). Bovendien belastte men het met (niet gefixeerde) herstelbetalingen. Dat was het doorslaggevend bewijs dat de politici van Versailles eenvoudig het feit over het hoofd zagen, dat Duitsland vóór de oorlog het centrum was geweest van het Europese economische systeem, gebaseerd op zijn minerale rijkdom en zijn handelsrelaties. Het vredesverdrag schiep in de plaats van dit voormalige centrum een economisch vacuum, waardoor de hele wereldeconomie zou worden ontwricht.

De konferentie is voorts onmachtig gebleken het Russische probleem op een adequate wijze onder ogen te zien. Afschuw tegen de bolsjewieken was het algemene gevoel, hoewel Wilson heeft getracht de „roden” en „witten” tot een gesprek te brengen om aldus een aanknopingspunt te vinden voor het betrekken van de S.U. bij de schepping van de wereldvrede. Toen dit mislukte, is men niet verder gekomen dan de, op weinig overtuigende wijze ondernomen interventiepogingen in de Russische burgeroorlog en vervolgens de vorming van een „cordons sanitaire”, een serie anti-communistische staten langs de Russische Westgrens, die geacht werden als barrière te dienen tegen de verspreiding van het bolsjewisme. Evenmin traden de grote mogendheden op bevredigende wijze op tegen Japan.

De tekst van het vredesverdrag is meermalen gepubliceerd, o.a.:

1. Conditions de la Paix - Conditions of Peace (Franse en Engelse tekst). Berlijn, 1919 (Admiralstabsdruckerei).
2. La Paix de Versailles. Parijs, 1930; 12 Tomes.
3. Verslagen van het overleg der vier regeringsleiders zijn opgetekend door de tolk van Clémenceau:
P. Mantoux: Les Délibérations du Conseil des Quatre. 2 Tomes.
Parijs, 1955.

Diverse deelnemers aan de konferentie hebben in mémoires hun, veelal apologetische of polemische visie op het verdrag gegeven, bv.:

4. D. Lloyd George: The Truth about the Peace Treaties. 2 Vol's.
Londen, 1938.
5. G. Clémenceau: Grandeur et misère d'une victoire. Parijs, 1930.

6. A. Tardieu: La paix. Parijs, 1920.
7. R. Lansing: The peace negotiation. A personal narrative. New York, 1921.
Hierin toont de auteur, Secretary of State, zich zeer kritisch jegens Wilson.

Monografieën over de vredeskonferentie zijn spaarzaam. De twee hierna genoemde zijn de laatste publikaties. Sindsdien is echter nieuw documentair materiaal in het licht gegeven, bv. Mantoux.

8. F.S. Marston: The peace conference of 1919. Organization and procedure. Londen, 1944.
9. A. Torre: Versailles: Storia della conferenza della pace. Milaan, 1940.
Wel hebben een aantal belangrijke vraagstukken, die met de konferentie samenhangen, een meer recente behandeling gevonden, zoals:

De Duitse herstelbetalingen:

10. R. Castillon: Les réparations allemandes. Deux expériences 1919 - 1932 et 1945 - 1952. Parijs, 1955.

Vgl. hiervoor ook het befaamde werk van:

11. J.M. Keynes: The economic consequences of the peace. Londen, 1919.

Rusland en de buitenlandse interventies:

12. B. E. Stein: Die russische Frage auf der Pariser Friedenskonferenz 1919 - 1920. Leipzig, 1953.
13. L. Strakhovsky: Intervention at Archangel. The story of allied intervention 1918 - 1920. Princeton, 1944.
14. G. Kennan: Soviet-American Relations 1917 - 1920.
Vol. I: Russia leaves the war.)
Vol. II: The decision to intervene.) Princeton, 1956 en 1958.

De staatkundige reorganisatie van het Donaugebied:

Behalve het op pag. 11 genoemde werk van Zeman:

15. M. Briggs: George D. Herron and the European Settlement. Stanford, 1962.
16. F. Deak: Hungary at the Paris Peace Conference. The diplomatic history of the Treaty of Trianon. New York, 1942.

Volkenbond:

De beste monografie is wel:

17. F. P. Walters: A history of the League of Nations. Londen, 1960.

g) Twee legenden: „Kriegsschuld” en „Dolchstosz”

Tot besluit van dit overzicht worden de belangrijkste internationale bronnen-uitgaven vermeld over de periode die aan W.O. I voorafging, als bewijs voor de, overigens met mate te hanteren stelling dat legendevorming een stimulans is voor de ontwikkeling van wetenschappelijk historisch inzicht.

De Duitse „Alleinschuld” en „Unschuld” zijn sprookjes voor kinderen aan gene en aan deze zijde van de Rijn, stelde Emil Ludwig in de dertiger jaren vast. Deze uitspraak was ongetwijfeld de meest essentiële bijdrage tot het

debat over de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog, maar als richtlijn voor een serieuze benadering van het met ressentimenten beladen vraagstuk kwam ze wat laat. Al jaren waren de voormalige tegenstanders bezig met het openbaar maken van hun dokumenten, om aldus aan te tonen dat het betoog van de tegenpartij over de ontwikkelingen, die tot de oorlog geleid hadden, geen of onvoldoende steek hield. Duitsers en Fransen gingen in dat betoog zelfs terug tot het „beginpunt” 1871, toen het Duitse Keizerrijk en de Franse Derde Republiek een aanvang hadden genomen. Terwijl in eerste instantie uitsluitend die stukken gedrukt werden, die het eigen standpunt moesten ondersteunen, kreeg in de jaren '30 een meer objektieve visie de overhand, zodat de sedertdien gepubliceerde delen zeer wonnen aan historische betrouwbaarheid. In 1935 kwam het zelfs tot, zij het tijdelijke, samenwerking tussen de Franse en Duitse kommissies.

De oorsprong van wat later volumineuze series zouden worden, lag in Duitsland, waar de sociaal-demokraten terstond na de val van de monarchie begonnen met de publikatie van een reeks stukken (de zgn. Kautsky-dokumenten), waaruit zou moeten blijken dat de imperialistische en militaristische politiek van de regering in 1914 rechtstreeks tot de oorlog gevoerd had.

1. Die deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1914, bijeengebracht door K. Kautsky en uitg. door M. von Montgelas en W. Schücking. 4 Bde. Berlijn, 1927².

Daarmee speelden de sociaal-demokraten echter in de kaart van Duitslands tegenstanders endientengevolge ontstond in meer „loyale” wetenschappelijke kringen het plan, door middel van een groots opgezette dokumentenuitgave de buitenlandse „Kriegsschuldthese” te ontzenuwen. Dit werd de serie, die bekend staat als de „Grosze Politik” en die met het vorderen der jaren een meer wetenschappelijk karakter kreeg.

2. Die grosze Politik der europäischen Kabinette 1871 - 1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, uitg. door F. Thimme, A. Mendelsohn-Bartholdy en J. Lepsius. 40 Bde. Berlijn, 1922 - 1927.

Door deze publikaties werden echter ook de vroegere tegenstanders gedwongen hun stukken openbaar te maken, wanneer zij tenminste niet het veld wilden laten aan de Duitse interpretaties.

Dat wilden zij inderdaad niet en zo verscheen de:

3. Documents diplomatiques français 1871 - 1914, uitg. door een kommissie, waarin P. Renouvin het belangrijkste werk verrichtte. 41 Tomes. Parijs, 1929 - 1960.
4. British Documents on the Origins of the War 1898 - 1914, uitg. door H. Temperley en G. Gooch. 11 Vol's. Londen, 1926 - 1938.

Daaraan kunnen nog toegevoegd worden de series:

5. Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österr.-ungarischen Ministeriums des Äusseren, uitg. door L. Bittner, A. Pribram, H. von Srbik en H. Uebersberger. 8 Bde. Wenen, 1930.

6. Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der Zarischen und der Provisorischen Regierung. Duitse uitgave door O. Hoetsch (Berlijn, 1931 - 1940) van de 9 delen omvattende Sovjetrussische publikatie (Moskou, 1931 - 1938).

Met de „Kriegsschuldfrage”, zoals de Duitse sociaal-demokraten in 1918/1919 die zagen, was ten nauwste de „Dolchstoszlegende” verbonden, die tijdens en na de Duitse ineenstorting door militaire leiders (Ludendorff) in omloop werd gebracht. Volgens dit verhaal was de nederlaag niet te wijten aan het Duitse leger, dat te velde niet verslagen was door de vijand, maar aan de door socialisten en communisten veroorzaakte agitatie binnenslands, waardoor het „thuisfront” bezwaken was. Het leger was tengevolge van deze „dolkstoot in de rug” tot kapitulatie gedwongen geweest. Hoewel duidelijk in strijd met de feiten, heeft dit denkbeeld vooral in militaire en andere rechtse kringen tot in het jongste verleden aanhang gevonden. Vgl.:

7. L. von Rudolf: Die Lüge die nicht stirbt: die Dolchstoszlegende von 1918. Neurenberg, 1960.

8. J. Meyer: Le 11 novembre.

Collection „L'Histoire par image”. Parijs, 1964.

Evenwichtig geheel van platen en historische analyse, waaruit blijkt dat niet de materiële en morele ineenstorting van het Rijk, maar de militaire nederlaag de Duitse generaals ertoe bracht, de strijd te staken.

N. Bootsma

Hist. Inst. der Kath. Univ. Nijmegen

Afd.: Wereldgesch. der 20e eeuw

Actualia

Op dinsdag 4 mei werd de uitzendingenreeks van „De Bezetting” beëindigd met de eenentwintigste aflevering. Het programma van de Nederlandse Televisie-Stichting is dan geheel in overeenstemming met de opzet van vijf jaar geleden en nauwkeurig op de beoogde tijdstippen uitgevoerd. Gezien de ongekend grote waardering van het oude en jonge tv-publiek, lijkt het nauwelijks nodig, maar toch willen wij de briljante coöperatie van de samensteller-presentator dr. L. de Jong, de producer-regisseur Milo Anstadt en de producer Ben Klokman hier memoreren.

Dadelijk na de laatste uitzending verschijnt, dank zij de medewerking van de NTS, een cassette met drie langspeelplaten bij de uitgeverijen Em. Querido (van de vijf pockets De Bezetting) en J. B. Wolters. Deze platen geven „De Bezetting” weer via de treffendste fragmenten uit de getuigenissen. Deze zijn

gegroepeerd volgens zes onderwerpen, die elk de kant van eenplaat innemen. De fragmenten zijn verbonden door een nieuwe, door hem ook gesproken tekst van dr. De Jong.

De onderwerpen zijn: (1) de Duitse invasie in mei 1940; (2) de nationaal-socialistische onderdrukking; het werk der spionagegroepen; (3) het geestelijk verzet; de ondergrondse pers; de hulp aan onderduikers; (4) de jodenvervolging; (5) Nederlands-Indië voor en tijdens de Japanse bezetting; (6) bezet Nederland van de slag bij Arnhem tot aan de bevrijding.

Bij de platen wordt een geïllustreerde toelichting in brochurevorm gevoegd; deze kan vooral bij het onderwijs nuttig zijn.

* * *

Uit de N.R.C., 27 november 1964:

PRIJS VOOR HISTORISCHE STUDIES INGESTELD

De Nederlandse jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis heeft een prijs ingesteld van f 1000.-, die Fibulaprijs zal heten en die om de drie jaar wordt uitgereikt ter bekroning van een oorspronkelijke, niet uitgegeven studie in het Nederlands van een auteur beneden de 35 jaar die een onderwerp op het gebied van de Nederlandse geschiedenis behandelt op een manier die voor de belangstellende leek, in het bijzonder op jeugdige leeftijd bevattelijk is.

De prijs wordt eind 1966 voor het eerst uitgereikt. In de toekomst hoopt men ieder jaar een prijs voor het beste manuscript te kunnen uitloven, om daarmee het animo voor het schrijven van een geschiedvertelling aan te moedigen.

De instelling van de prijs is bekendgemaakt op een bijeenkomst in het Amsterdams historisch museum, waarop het eerste deeltje werd aangeboden aan de bond van de Fibulareeks, die boekjes zal omvatten waarin op een plezierige manier historische onderwerpen behandeld worden en verder gidsjes om de amateur-historicus de weg te doen vinden in de Nederlandse archieven.

Een eerste deeltje is getiteld: Middeleeuws wapentuig en het is geschreven door drs. R. B. F. van der Sloot. Er zullen 24 deeltjes volgen. De boekjes zullen in de boekhandel te krijgen zijn.

* * *

TEGEN EIGENTIJDSE GESCHIEDENIS

„Het uitweiden over de Tweede Wereldoorlog bij het geschiedenisonderwijs is niet het aangewezen middel tot het wekken van historisch bewustzijn bij de schoolgaande generatie en werkt bovendien op een gevaarlijke wijze op de sensatiezucht en de gevoelens van valse romantiek bij de leerlingen”. Dit is de laatste stelling bij een proefschrift, dat dezer dagen werd verdedigd door mej. L. Dasberg, lerares in de geschiedenis aan het Maimonides-lyceum te Amsterdam en dochter van de voorzitter van de Permanente Commissie voor de joodse gemeenten.

Deze rechtstreekse stellingname tegende algemene vraag om meer onderwijs in de eigentijdse geschiedenis heeft nogal wat beroering gewekt. „Trouw” heeft een aantal onderwijsexperts naar hun mening gevraagd. Hun oordeel is scherp afwijzend. Men spreekt over „antisemitisme in de kaart spelen”, propaganda voor het „vergeten en vergeven”. Dr. L. de Jong van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie meent: „Het is een goed gebruik, dat de laatste stelling van een dissertatie een nonsensicaal karakter draagt. Deze promovenda is daar uitstekend in geslaagd”.

Dit goed gebruik bestaat alleen in de fantasie. Wel komt het voor, dat de promovendus in deze stelling een mening naar voren brengt, die hem na aan het hart ligt maar misschien niet wetenschappelijk exact kan staven. Hij krijgt hier echter de kans voor het grote publiek zijn hart te luchten. Wij moeten deze mening van mej. Dasberg daarom allereerst ernstnemen en hebben verder niet het recht zelfs maar te vermoeden, dat zij de bedoeling gehad kan hebben de schanddadens tegenover haar volk te verdoezelen. Integendeel, zij wil ze juist zuiver houden.

Wij kunnen ons haar angst voorstellen, als we denken aan de lectuur over dit onderwerp, die sinds de oorlog van de persen is gekomen en die voor het merendeel, louter gericht is op bevrediging van sensatie en ongenezende nieuwsgierigheid. Er bestaan zelfs series, te koop in de bekende kleine winkeltjes, die handelen over de concentratiekampen en niet meer zijn dan ordinaire pornografie. Wij kunnen ons voorstellen, dat juist iemand, die het leed diep aanvoelt, er de voorkeur aan geeft dat het wordt doodgezwegen, liever dan dat het wordt geëxploiteerd.

De gruwel van 1940 - 1945 was zo groot, dat zij haast onvoorstelbaar lijkt en de science-fiction nabij komt. Alles wat aanleiding zou kunnen geven, die opvatting te wekken, moet bij het onderwijs vermeden worden. Door dit heel hard te zeggen wijst dr. Dasberg de historici op hun verantwoordelijkheid in deze.

* * *

GESCHIEDENIS OP SCHOOL
GEEFT TE VEEL OORLOGSFEITEN

De valse oorlogsromantiek is nagenoeg uit de geschiedenis-leerboekjes op de Nederlandse scholen verdwenen. Een werkgroep van de Nederlandse Onderwijzers Vereniging meent evenwel, dat nog een te groot aantal oorlogsfeiten traditiegetrouw wordt opgenomen, zonder dat het vermelden ervan van een wezenlijk belang is voor een goed begrip van het geschiedenisverhaal, dat aan het lagere schoolkind wordt verteld.

Alleen die oorlogen, die grote invloeden hebben gehad op de ontwikkeling van land en volk, verdienen behandeld te worden, zo meent de NOV-werkgroep. Hiertoe rekent zij zeker de 80-jarige oorlog. De leerstof hierover dient evenwel drastisch te worden beperkt, daar hij in onze geschiedenis-methoden nog altijd een onevenredig grote plaats inneemt. Dit heeft onder andere tot gevolg, dat de behandeling van de geschiedenis van de 19e en 20ste eeuw onvoldoende tot haar recht komt.

De N.O.V.-werkgroep kreeg in 1963 opdracht een lijst van publicaties samen te stellen, waarvan het gebruik in het onderwijs bevorderlijk is voor het verwezenlijken van het N.O.V.-programmapunt: opvoeding tot internationaal begrip. Bovendien moest de werkgroep de inhoud van een aantal geschiedenismethoden voor de lagere school beoordelen op de vraag, of ze wel voldoen aan de in het N.O.V.-programmapunt gestelde criteria. De N.O.V.-werkgroep, die de naam „vredesopvoeding” kreeg, heeft de indruk, dat in vele methoden de histoire-bataille nog te veel aandacht krijgt. Geen enkel van de door de werkgroep beoordeelde leerboeken voldoet geheel aan de door haar gestelde eisen.

Bij de beoordeling van een geschiedenismethode is de werkgroep van de N.O.V. tot vier criteria gekomen, die getoetst zijn aan het programmapunt van de N.O.V. Deze criteria zijn: Een kritische benadering van de zogenaamde histoire-bataille - de geschiedenis van wat de mens scheidt - is noodzakelijk.

Een ruimere aandacht voor de cultuurgeschiedenis - de geschiedenis van wat de mensen verenigt - zal de vredesopvoeding begunstigen.

De positieve waarden van de Nederlandse beschaving dienen voldoende aandacht te krijgen. Daarbij moet chauvinisme echter worden vermeden.

Het streven naar internationale samenwerking en vreedzaam samenleven dient de aandacht te krijgen.

Beschrijving van de geschiedenis is volgens de werkgroep een subjectieve keuze uit de feiten, terwijl ook de samenhang afhankelijk is van de interpretatie van de schrijver. Dit geldt ook voor de vertellende onderwijzer. De werkgroep meent daarom, dat de onderwijzer niet altijd tevreden zou moeten zijn met voorbereiding uit een enkele bron. Dit geldt ook ten aanzien van de vredesgedachte. De man of vrouw voor de klas, zo oordeelt de

werkgroep, zal zich, rekening houdend met het bevattingsvermogen van de leerlingen, moeten richten op versterking van de in het handvest van de Verenigde Naties neergelegde gedachten.

De werkgroep van de N.O.V. is voorts van oordeel dat de onderwijzer of onderwijzeres bij de geschiedenismethode de belangrijkste functie vervullen. Het leerboek is slechts van secundaire betekenis. Daarom wordt het van het grootste belang geacht, dat de hoogste eisen worden gesteld aan de geschiedenismethode, want er mag geen discrepantie bestaan tussen het woord van de onderwijzer enerzijds en de schriftelijke neerslag van de les, de vragen en antwoorden in het leerboek anderzijds.

* * *

Uit de Volkskrant, 19 maart 1965:

JONGE HISTORICI ZOEKEN WERK

Is er voor middelbare scholieren, die aan de universiteit geschiedenis willen gaan studeren, nog wel een maatschappelijke functie te vinden, als zij afgestudeerd zijn? Het leraarschap was tot nu toe de bijna vanzelfsprekende toekomst van de historische student. Maar er zijn op dit ogenblik veel meer historici dan er vacatures zijn bij het middelbaar onderwijs. De markt is met historici overvoerd. Dat is een unieke situatie, want zij geldt onder de academisch gevormden alleen voor deze categorie.

OPGESLOTEN IN EIGEN KRING

Wat moet er gebeuren met het overschot aan jonge historici? Dat was de centrale vraag op een studiedag, die de vereniging van historische studenten aan de universiteit van Nijmegen deze week heeft belegd. Bezorgd over de toekomst van de eigen leden, had deze vereniging een aantal deskundigen uitgenodigd om iets te vertellen over de mogelijkheden voor historici bij de departementen, in de buitenlandse dienst, bij het bedrijfsleven, in het archiefwezen en als functionarissen in de voorlichtingssector, bij pers, radio en televisie.

Sluit men het archiefwezen, als min of meer verlengstuk of randverschijnsel van de geschiedwetenschap even uit, dan viel vooral op, dat alle andere inleiders niet weinig in hun maag zaten met de plaatsingsmogelijkheden voor historici. Het bleef bij platonische liefdesverklaringen. De binnenlandse en de buitenlandse dienst, de communicatievakken en het bedrijfsleven hebben eigenlijk geen behoefte aan de vakman-historicus als specialist. Zou men echter besluiten, dat het resultaat van deze studiedag negatief was, dan is dat een vergissing. De kwestie is namelijk, dat van buitenstaanders gevraagd werd te zien wat de historici zelf nauwelijks zien. Die eis is te hoog en hun conclusies moesten dan ook onvoldoende zijn. De onderlinge discussies hebben echter belangwekkende gedachten opgeleverd.

NOODSITUATIE

De historici zijn een in eigen wetenschapsbeoefening en het overdragen van kennis opgesloten groep geworden. Nu daar de verzadiging intreedt - bij beslotenheid gebeurt dat heel snel - staan de aankomende vaklieden met de handen in het haar. Er werd dan ook terecht van een noodsituatie gesproken, waarbij het spook van de werkeloosheid om de hoek gluurde. Ook prof. Winkelman, hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis, beaamde dit, maar hij voegde eraan toe, dat de Nijmeegse historische opleiding een uitstekende traditie handhaaft door voor het doctoraal examen een scriptie te eisen, die zelfstandige creatieve arbeid veronderstelt. Daarmee wordt voldaan aan de eis, die mr. D. van Duyne, hoofd van de afdeling Vorming en Opleiding aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, voor de hogere bestuursfuncties stelde: het vermogen tot creatief denken. Dat schijnt dus een dringende eis voor hoge ambtenaren te zijn.

DEMOCRATISERING

Toch was deze relativering van prof. Winkelman niet voldoende om de klacht van dr. A. G. Pikkemaat, zelf als hoofdredacteur van een dagblad voorbeeld van een buiten zijn wetenschap geslaagde historicus, te ontzenuwen. Het is de Nijmeegse student zelf, zei hij, die zich opsluit en die meent in het westen niet voor vol te worden aangezien. Hij moet zichzelf gaan presenteren, hij moet uit zijn isolement komen en zijn eigen relatiekring gaan opbouwen. Laten zij niet langer over „Haags” praten, maar zorgen er zelf betrokken bij te raken.

Het verwijt van dr. Pikkemaat als opwekking aanvaardend, valt er toch bij aan te tekenen, dat het isolement - zo men wil het gevoel van minderwaardigheid - met actie van de Nijmeegse studenten alleen niet doorbroken kan worden. De bereidheid aan de andere kant van de tafel is ook onvoldoende en dat heeft met anti-papisme niets te maken, slechts met eigen milieubindingen en de eigen levensstijl van groepen, die veel te lang een soort monopolie in stand konden houden.

Dat geldt in niet mindere mate voor de buitenlandse dienst. Als de secretaris van de selectie-commissie voor de diplomatieke dienst, mr. I. Verkade, zegt, dat de tijd van de adelen van de slechte salariëring voor de diplomaten voorbij is, dan kan hij dat ernstig menen, maar hij hoeft maar met zijn vinger te gaan langs de lijst van de 350 diplomaten, die Nederland rijk is, om te weten, dat, ook daar de doorbraak, de „democratisering”, zoals hij dit proces zelf noemde, nog slechts in theoretische kinderschoenen staat. Als voorbeeld van verbeterde omstandigheden noemde mr. Verkade het verzoek van een jonge diplomaat, een tweede auto, bestemd voor zijn boodschappen doende echtgenote, te krijgen. Is het niet juist hier eerder een voorbeeld in te zien van een groepsdenken dat slechts op kan komen in een milieu waar de oudere collega's dit statussymbool uit eigen middelen hebben bekostigd. Dat is geen democratisering maar een verbetering van

de materiële omstandigheden voor lieden, die de dupe zijn geworden van geldontwaarding en snelle stijging van de levenskosten. De „blauwe” en de „rode” kruiwagens zijn nog altijd de snelste vervoermiddelen naar de diplomatenloge. Met historie heeft dat wel iets te maken, maar zelden met historici.

Toch was het een niet-historicus die de vinger legde op tenminste één van de wonden, en wel de vertegenwoordiger van de binnenlandse dienst, mr. Van Duyne. Hij trok een vergelijking met het Britse ambtenarenkorps, waar volgens hem van een verlicht amateurisme sprake is. Enigszins badinerend maar toch met een ondertoon van bewondering, wees hij op het traditionele karakter van die Engelse bestuursdienst, waar de leerlingen van Oxford en Cambridge de voorkeur verdienen en dan speciaal de afgestudeerde historici en classici. Deze academisch gevormden rouleren snel bij de verschillende departementen; zij zitten slechts enkele jaren op een plaats.

GROTE WEERSTAND

Dat systeem is enigermate vergelijkbaar met het Franse. Ook daar een hoog-intellectueel korps ambtenaren, dat de minister bij de uitvoering van zijn taak krachtig kan steunen. Met name in West-Duitsland en in Nederland echter ontbreekt een schakel tussen de bewindslieden en de hoge ambtenaren van hun departement. Daardoor wordt die top van het departement veel te zwaar belast.

Er moet een intellectuele werkgroep van gespecialiseerde adviseurs komen, die dit vacuüm opvult. Daartegen bestaat echter in Nederland grote weerstand bij de traditionele staf. Het doorbreken daarvan is een langdurig proces. Ook ontbreekt in Nederland nog een centrale opleiding voor de binnenlandse dienst. Het opbouwen daarvan, waarvan mr. Van Duyne zich voorstander noemde, veronderstelt een constante voeling tussen theorie en praktijk.

Dit alles gaat over het hoofd van de historische studenten heen. Het is algemene kritiek op de relaties in Nederland tussen wetenschap en samenleving. Maar die kritiek is ook in de hier besproken kwestie van groot belang, omdat de beoefenaars van de geschiedenis op dit moment wellicht de ernstigste slachtoffers van die vervreemding zijn geworden.

Jan Rogier

* * *

VEEL BEUNHAZERIJ IN DE GESCHIEDENIS

HISTORICUS LAAT VERSTEK GAAN TEGENOVER HET HEDEN

Uit het feit dat er thans in Nederland historici rondlopen zonder emplooi moet niet worden geconcludeerd, dat aanstaande studenten moet worden afgeraden, geschiedenis te gaan studeren. Dat is een oplossing, die gelijk staat met een capitulatie voor de geconstateerde kortsluiting tussen wetenschapsbeoefening en maatschappij. Een direct gevolg daarvan zou zijn, dat nog meer dan tot nu toe op het onderwijs in de geschiedenis aan de middelbare scholen zou worden beknibbeld en dat de relatie met andere wetenschappen steeds slechter zou worden.

IVOREN TOREN AFBREKEN

Wie beseft hoe ernstig en veelvuldig door sociologen, psychologen, economen, juristen, journalisten en bestuursfunctionarissen gebeunhaasd wordt op het terrein van de geschiedenis met als gevolg dat verkeerde conclusies worden getrokken in de eigen wetenschap, weet primair, dat kennis en inzicht in de geschiedenis blijkbaar hard nodig zijn en in de tweede plaats dat de historici zelf verstek lieten gaan als medewerkers bij het benaderen van de eigentijdse maatschappelijke problematiek. Zij onderkennen die problematiek zelfs nauwelijks.

Het is de ivoeren toren van de wetenschapsbeoefening, die hier moet worden afgebroken. De historicus dient te beseffen, dat ook hij een „nuttige” wetenschap beoefent, een sociale wetenschap, op de resultaten waarvan anderen recht hebben. Het is de taak van de historicus de vragen van sociologen, seksuologen, psychologen etc. te helpen oplossen. Zijn wetenschap behoort een dienende wetenschap te zijn.

De vrees voor popularisering van de wetenschap is een onwaarachtige, want elke wetenschap moet verstaanbaar blijven. Zonder dat heeft zij geen recht van bestaan, is zij blijven steken in het gezelschapsspel voor intellectuele zonderlingen. Dat laatste nu is de geschiedenis in de ogen van vele niet-vak-mensen geworden, vrijetijdsbesteding en een onnutte bezigheid. De geschiedschrijvers zijn al tientallen jaren slachtoffers en aanstichters van een proces van zelfbevrediging, waaruit de bevrijding heel moeilijk zal zijn. Die bevrijding wordt in eigen kring moeizaam bevochten op de bezige introverte spelers zonder venster en uitzicht; en de maatschappij rondom ziet niet veel meer dan wereldvreemde laboratoriumgeleerden wat weer voedsel geeft aan de specialistenvrees, die departementen, bedrijfsleven, kranten, radio en televisie in hoge mate beheerst.

Pas wanneer de opleiding van de historicus gericht is op zijn maatschappelijke functie - wat overigens bij de nieuwe wet op het wetenschappelijk

onderwijs is voorgeschreven - en pas als de historicus gaat beseffen, dat niet alleen de wetenschapsbeoefening in zijn verschiët ligt, zal hij de erkenning buiten de eigen kring terugwinnen. De academische opleiding in Engeland is sterk gericht op de bestuursdienst en die dienst is onder studenten een begeerd doel. In tegenstelling tot de aversie daartegen in Nederland, is ambtenaar zijn voor de Engelsman een „roeping”, merkte mr. Van Duyne tijdens de studiedag in Nijmegen over de toekomstmogelijkheden van de historicus op.

SOCIALISERING

Er zal nog heel wat moeten veranderen in ons land, voor ook hier de ambtelijke status begerenswaardig is geworden. Dat ligt aan de overheidsinstanties én aan de wetenschapsmensen. Bij de geschiedwetenschap hangt het af van het doorzetten van het socialiseringsproces binnen de eigen kring. Het zou oneerlijk zijn hier niet te vermelden, dat niet alle Nederlandse historici beantwoorden aan 't gewraakte type. Steeds zijn er groten geweest, die hun wetenschap dienstbaar maakten en die betrokken waren bij de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen.

Nog een laatste punt verdient onze aandacht. Zonder twijfel ontbreekt het ook onder de huidige hoogleraren inde geschiedenis niet aan besef omtrent de gebreken in opleiding en gerichtheid, maar zij hebben vrijwel geen praktische mogelijkheden om uit de impasse te geraken. De hoogleraren zijn overbelast met organisatie, administratie, colleges, vergaderingen en commissiewerk. Zij komen nauwelijks meer toe aan pure wetenschapsbeoefening en aan de formulering van hun denkbeelden over de geschiedenis als maatschappelijke wetenschap.

Vandaar dat met goede wil van beide kanten door departementen en universiteiten gezocht moet worden naar de mogelijkheden van ruime investering zonder direct zichtbaar rendement. Het zal wel een loze kreet zijn in een tijd van aangedraaide duimschroeven, maar heus: met beurzen en subsidies lost men deze nood niet op. Als de hoogleraren en hun staf niet meer voldoende in staat zijn pure wetenschap te bedrijven, dan moeten daarvoor anderen worden vrijgemaakt.

Dat is de keerzijde van de historische medaille, die aan beide kanten ver is afgesleten, zowel de beeldenaar met het naar de wereldgerichte gezicht als de ander vande ingekeerde, die de rust en de studie begeert. De samenleving moet de nuttige en bruikbare historicus gaan herontdekken en de geschiedschrijver dient zich uit het verleden naar de wereld rondom hem te wenden om te luisteren naar concrete vragen. Dan zal hij weer worden opgenomen in het hele arbeidsproces.

Jan Rogier

* * *

Uit de N.R.C., 7 april 1965:

TWEE GRAMMOFOONPLATEN NEDERLAND 1940-1945

Prins Bernhard heeft 6 april j.l. in Paleis Soestdijk het eerste exemplaar gekregen van een cassette met een album en twee grammofoonplaten over Nederland in de jaren 1940-1945. Op deze platen zijn authentieke geluidsfragmenten vastgelegd uit de oorlogsjaren ontleend aan het geluidsarchief van de rijksuniversiteit te Utrecht. Een korte, sobere tekst verbindt de fragmenten tot een klankbeeld.

De grammofoonplaten worden ter gelegenheid van het vierde lustrum van onze bevrijding uitgebracht door de N.V. Phonogram voor f 19,50 per cassette. De opbrengst is bestemd voor de Stichting 1940-1945. De samensteller van het klankbeeld is drs. R. L. Schuursma van het Instituut voor geschiedenis van genoemde universiteit. Prof. dr. C. D. J. Brandt, hoogleraar te Utrecht in de geschiedenis van de twintigste eeuw, voerde de supervisie. Prins Bernhard schreef het voorwoord voor het album, dat verder een inleiding bevat van prof. Brandt, een aanvullende tekst bij de geluidsfragmenten en zeven foto's.

Tijdens een bijeenkomst in het Muiderslot hebben prof. Brandt en drs. Schuursma gistermiddag een toelichting gegeven bij het verschijnen van deze cassette.

* * *

„AUSCHWITZ”

EN HET NEDERLANDSE GESCHIEDENISONDERWIJS

Laat ik vooraf zeggen, dat ik met „geschiedenisonderwijs” het geschiedenis-
onderwijs v.h.m.o. (v.w.o.) bedoel, en met „Auschwitz” niet alleen het
beruchte vernietigingskamp, maar ook alle gruwelen die de nazi's in de peri-
ode 1933-1945 tegen de mensheid en tegen de menselijkheid hebben bedreven.
Allereerst is „Auschwitz” dan, hoe nuchter het ook klinkt, een stuk leerstof,
dat in de les kan worden onderwezen en op de eindexamens gevraagd. De
feiten, met name de moord op zes miljoen joodse mensen, zijn van meer dan
voldoende importantie om ook in een streng geselecteerde leerstof een plaats
te vinden; men kan immers niet zeggen, dat een eindexaminandus voldoende
is gevormd als hij nimmer van deze wandaden heeft vernomen. Als leerstof
moet dit onderwerp voldoen aan de regels die geldig zijn voor alle historische
leerstof: het verband met de overige delen van de stof moet klaarblijkelijk
zijn, de stof moet door structuur en onderverdeling duidelijk zijn, er mogen
niet zoveel details zijn, dat daardoor de beslissende feiten onzichtbaar
worden. Maar elke leraar die deze stof onderwijst, ervaart dat „Auschwitz”,

als leerstof, nog wat anders is dan het Wener Congres of de verdragen van Bismarck. De reden is niet zozeer, dat we deze periode „zelf hebben meegemaakt”. Er zijn heel wat stukken van de „zelf beleefde” contemporaine geschiedenis, die men met dezelfde distantie behandelen kan als zo menig stuk vroegere geschiedenis. „Auschwitz” daarentegen is een van de meest emotionele delen van de hele geschiedenis.

Wanneer men zich daar met een klas in verdiept, dan wordt wakker wat scheen te slapen; verontwaardiging, ontsteltenis, smart. Men spreekt over „Auschwitz” op een andere toon dan over het Wener Congres. Maar er is meer, en voor onze grote leerlingen is dat van veel belang: „Auschwitz” is ook een moreel vraagstuk. Hoe is het mogelijk, dat dit alles onder onze ogen heeft kunnen gebeuren? Hoe is het mogelijk, dat een duistere onderwereld zich van de macht over Duitsland eerst en van de macht over Europa daarna heeft meester gemaakt? Hoe is het mogelijk, dat mensen zo onmenselijk zijn, dat zij over het „entjuden” van Europa spraken als over het ontratten van een schip? En ook, waarom is de mensheid zich van dat alles pas goed en wel bewust geworden, nadat alles al geschied was, na de oorlog dus?

Het scherpe probleem van het falen van alle instanties met moreel gezag is door Hochhuth gesteld in zijn „Der Stellvertreter”, en al is de litteraire waarde van zijn stuk gering, zijn vraag is er niet minder scherp om.

Met al deze vragen wordt een conscentieus geschiedenisleraar geconfronteerd, als hij zijn taak ten aanzien van „Auschwitz” goed vervullen wil. Er zijn in de geschiedenis vele vraagstukken, en vaak is het zo erg niet, als de historiografie geen eensluidend antwoord geeft. Het kan geen kwaad, als grote leerlingen leren beseffen, dat vele problemen moeilijk zijn, dat er meerdere oplossingen voor bestaan en dat een antwoord vaak afhankelijk is van de opvattingen en de levenservaring van de wetenschapsbeoefenaar. Maar bij „Auschwitz” gaat dat niet op. Het zou voor de vorming van de leerlingen tot volwassen mensen en verantwoordelijke wereldburgers goed zijn, wanneer zij een helder inzicht in dit hele complex konden krijgen. Maar dat heldere inzicht bestaat niet: de hele strijd om de motieven van Pius XII bewijst dat. Het is niet voldoende te zeggen, dat het gebeuren afschuwelijk was. Dat weet ieder mens van goede wil, en dat weten ook onze leerlingen zonder dat hen dat wordt voorgehouden.

De pedagogische taak van de leraar is hier minder eenvoudig dan het lijkt. Ter wille van de morele, menselijke vorming van zijn leerlingen moet hij werkelijk inzicht bieden, terwijl de denkende mensheid eigenlijk nog maar net de volle omvang van het vraagstuk is beginnen te zien. Die situatie eist van de leraar veel eigen reflectie; hij moet, als iedereen, trachten klaar te komen met „Auschwitz”. Er is al veel gewonnen, wanneer de leerlingen hun leraar in dit trachten kunnen volgen; er is veel gewonnen, wanneer zij zien, dat het hier niet gaat om een „gewoon” stukje geschiedenis, maar om een pertinente eis aan ieder mens van goede wil in deze tijd. Zij kunnen van hun leraar leren, dat het niemand koud mag laten, dat na zovele eeuwen christen-

dom en humanisme zulke gruwelen tegen de mensheid mogelijk waren; zij moeten zich leren afvragen welke lacunes onze beschaving vertoont. Het is niet genoeg de nazi-misdadigers te veroordelen, het ernstig trachten van hun leraar moet hen doen begrijpen, dat er ook ten aanzien van onszelf een groot vraagstuk bestaat.

Er is iets, dat de behandeling van „Auschwitz” nog moeilijker maakt. De geschiedenisleraar kan van alle kanten horen, dat de uitgebreidste behandeling nog niet uitgebreid genoeg is. Dan moeten de „Hoekse en Kabeljauwse twisten” maar weg... Wanneer het de bedoeling is, dat de leraar de gruwelen uitvoerig verhaalt, dan verzet ik me met alle kracht daartegen. Het is nl. volstrekt niet zeker, dat al onze leerlingen psychisch gezond zijn; het is heel goed mogelijk, dat sommigen van hen „potentieel fascist” zijn. Een leraar met een weinig mensenkennis kan weten, dat onder zijn leerlingen zich neurotici en gefrustreerden bevinden, die tot „nazi's” kunnen uitgroeien. Waarschijnlijk zullen zulke leerlingen anders reageren op de gruwelverhalen dan wenselijk is en de leraar bedoelt. Kwaad is besmettelijk. Mensen doen vaak kwaad omdat andere mensen het doen. Het is niet pedagogisch aan de verborgen verkeerde neigingen van onze leerlingen voedsel te geven. Mij dunkt dat de leraar alleen verantwoord is, als hij ten aanzien van eigenlijke gruwelen „aan de buitenkant” blijft. Soberheid is hier een dringende eis.

Of de leerling het juiste standpunt ten opzichte van „Auschwitz” gaat innemen, hangt ten slotte niet alleen van de leraar, maar ook van hem zelf af. Een aantal leerlingen zal ook de meest conscientieuze, moreel verantwoorde behandeling zien als gewoon schoolwerk; aan hen die er niet rijp voor zijn, zal ook dit voorbijgaan zoals zoveel. Naar aanleiding van de student B., die indertijd „Auschwitz” speelde met groenen, is van vele zijden opgemerkt, dat het dringend noodzakelijk is, dat de geschiedenisleraren de periode van het fascisme en de tweede wereldoorlog grondig behandelen. Het merkwaardige daarbij is, dat men stilzwijgend veronderstelt, dat iedere leerling uit die behandeling het juiste profijt zal trekken.

Welnu, de student B. had de nodige lessen daarover gehad. Hij had kunnen weten wat „Auschwitz” zeggen wil, maar aan hem was het voorbijgegaan.

Dat de leraar op het stuk van „Auschwitz” een verantwoordelijke taak heeft, daarvan ben ik ten diepste overtuigd. Maar zelfs de beste leraar is geen wonderdoener. Niet alle zaad ontkiemt: het valt ook tussen de doornen en op de rots. Hij kan er echter troost uit putten, dat juist de rijpste en beste leerlingen door zijn „Auschwitz”-onderricht betere, meer verantwoordelijke mensen zullen worden.

dr. P. F. M. Fontaine

Overdruk: jan. 1965

Herd. nummer: Twintig jaar bevrijd

Nederlands Auschwitzcomité

Tijdschriftenkroniek

CLIO - Een krant van heden over de wereld van gisteren.

Onder deze titel verschijnt een periodieke uitgave van de S. M. Ontwikkeling, Leeuwerikstraat 41, Antwerpen (Jaarabonnement 100 F. voor 10 nummers; prijs per nr. 10 F.). In het directorium zitten als adviseurs de zeer actieve Prof. L. Flam, als directeur Mr. Dr. Th. Maes, als hoofdredacteur Dr. J. van den Broeck.

Ik kan deze uitgaven, in Nederland naar ik meen nog vrij onbekend, zeer nadrukkelijk aan de collega's aanbevelen, hetzij als didaktisch hulpmiddel, hetzij om zelf denkbeelden - en vaak ook kennis - op te doen. Ieder nummer omvat 8 grote pagina's, aardig van typografie en illustratiemateriaal. Ik ben zelf in het bezit van de nrs. 28 tot en met het nu laatst verschenen nummer over Robinson Crusoe.

De nummers 28 - 38 zijn chronologisch opgezet: nr. 28 over de tijd van 1919 tot 1932, nr. 32: van 1079 tot 1160, nr. 33: van 1290 tot 1355, enz. - De nrs. 42 en 43 behandelen (zeer boeiend) de revolutie en de totalitaire staat. - Een nr. 45 behandelt de geschiedenis van de biologie, nr. 46 van astronomie en geografie. - Nr. 49 de fabriek, nr. 50 de school. - Nr. 53 de stad, volgende nummers verschillende belgische steden. - Nr. 60 en volgende behandelen de geschiedenis van boek, boekdrukkunst en bibliotheekwezen. - Nr. 70 de Aeneïs (en de Romeinse geschiedenis), nr. 71 de Divina Commedia, nr. 72 Rabelais en zijn tijd, nr. 73 Cervantes (met achterop blz. 8 een prachtig overzicht van Don Quichot-illustratoren!), nr. 74 Robinson Crusoe (en de wereld van Defoe, de 18e eeuwse paedagogische denkbeelden, 18e eeuwse kunst, e.d.).

Mag ik de collega's tegelijk attenderen op het bestaan van het maandblad Geschiedenis in het onderwijs, dat onder leiding van Prof. Flam, H. Corijn en L. Th. Maes door genoemde uitgeverij Ontwikkeling, met steun van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, wordt uitgegeven (240 F. per 12 nrs.; losse nrs. 20 F.). Het biedt een bijzonder uitvoerige historiografische en didaktische informatie, rondom centrale thema's, en veel boekbesprekingen.

E. M. Janssen

Proefschriften

C. H. E. de Wit: De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780 - 1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode (diss. A'dam 1965).

Dit boek geeft een geheel ander geschiedbeeld van deze periode dan het gangbare, dat men kan aantreffen tot in de meest contemporaine specimen der

historiografie over dit tijdvak en dat dus ook geïnfilterd is in de schoolboeken over de Nederlandse geschiedenis. Dit traditionele beeld is nu in capita selecta afkomstig van Colenbrander. Hoewel reeds door de kritiek van Gerretson en Geyl Colenbranders methode scherp gelaakt is, geldt nog steeds diens visie als gezaggevend.

Schrijver vergruizelt dit geschiedbeeld en geeft een geheel andere voorstelling van zaken, vooral wat betreft de verhouding tussen de aristocratische en democratische patriotten, ontstaan en inhoud van de grondwet van 1798, de politiek van Schimmelpenninck, en de betekenis van G. K. van Hogendorp. Schrijver legt zeer nauw contact tussen 1798 en 1848 en ontzenuwt in het bijzonder de argumentatie van Colenbrander (en epigonen), dat G.K.v.H. een van de „Founding Fathers” zou zijn van het Nederlands Liberalisme.

Naast het kritisch onderzoek geeft het boek echter ook een „herwaardering” van deze vaak verguisde periode. Hierbij steunt hij vooral op de Historische Schetsen van Thorbecke. Schr. differentieert het beeld dat Thorbecke geeft in zoverre, dat de politieke- en koloniale geschiedenis geïntegreerd wordt in de sociaal-economische stratificatie zowel van Republiek als Koninkrijk.

De Wit spreekt van een fossilisatieproces dat zowel het politiek bestel als het economische fundament van de Republiek in een volledige verstarring gebracht had. Dit leidde op het eind der 18e eeuw tot een „nationaal verval”. De inzet van de strijd tussen aristocratie en democratie was dan ook Nederland zowel staatkundig als economisch structureel te wijzigen. De Bataafs-Franse tijd was in deze strijd slechts een fase.

Pas in 1848 worden de voorwaarden geschapen voor de langzame wederopbouw van Nederland in al haar aspecten.

Het lijkt mij toedat het proefschrift van de Wit een onmisbare sleutel zal zijn voor een betere kennismaking met deze periode. Het boek (ruim 400 pag.) verscheen in een prachtige uitvoering bij de Uitgeverij Winants in Heerlen.

F. Messing

Boekbespreking

E. J. Hobsbawm, De revoluties; Europa 1789-1848 (= Geschiedenis van de beschavingen onder redactie van R. Syme, deel VI).

J. M. Meulenhoff, Amsterdam, 1963, pp. 318, f 6,90.

Dit boek is een Nederlandse bewerking door Th. H. J. van Huet van E. J. Hobsbawm, *The age of revolution; Europe 1789-1848*. Weidenfeld & Nicolson, Londen, 1962. Pp. XVI + 356. Sh. 50/.

Het is moeilijk over het boek van Hobsbawm iets te zeggen, voordat een

oordeel is gegeven over de bewerking: die is namelijk wanhopig slecht.

De bewerker heeft gemeend te moeten weglaten:

- 43 van de 102 illustraties, terwijl sommige bovendien gemutileerd zijn opgenomen (hoewel ook in het origineel de samenhang tussen illustraties en tekst maar oppervlakkig is, is deze hier eigenlijk geheel verdwenen);
- de lijst van illustraties;
- de bijgevoegde kaarten (waaronder zeer originele, o. a. over de verspreiding van de opera, van de Franse wetgeving);
- de noten-bewijsplaatsen (de - onvoledige - „aantekeningen” achterin zijn voetnoten in het origineel!);
- de beredeneerde bibliografie;
- de index, die vooral in dit boek onmisbaar is.

Bovendien is de vertaling lacuneus: men vergelijke bij wijze van voorbeeld de pp. 47, 69 en 170 met het origineel.

Bewerkers kennis van het Engels is gebrekkig. Het zou te ver voeren een volledige opsomming van „bewijsplaatsen” te geven, mogen enkele voorbeelden volstaan: op p. 23 wordt over Oost-Europa gesproken als een „dependent economy”, door de bewerker vertaald met „dépendance”; op p. 42 wordt de bekende economische term „take-off” vertaald met „afschaffing van de slavernij”; op p. 47 wordt „antagonize” in de zin van „prikkelen tot verzet” vertaald met „lijnrecht staan tegenover”, op p. 183 „undersell” niet met „goedkoper verkopen dan”, maar met „onderbetalen”. Hier en daar wordt gebrekkige kennis van het Engels gecombineerd met een wat wankele kennis van het onderwerp: „Partenopean” wordt op p. 89 minder normaal en onnodig vertaald met „Napolitaans”; „Babouvists” met „Babeufisten”; het fraaist hier is echter de vertaling van het onderschrift van een illustratie (in het origineel no. 7, in de bewerking no. 4): onder een tekening van Ingres (1818) staat „the bourgeoisie victorious...”, door de bewerker weergegeven met „de Victoriaanse bourgeoisie...”.

Ook het Nederlands laat te wensen over: meer dan eens lelijke zinsbouw (b. v. pp. 25, 64 en 66; in het laatste geval is de zin beginnend met „maar als de wedstrijd...” daardoor geheel onbegrijpelijk geworden); „to adapt” wordt vertaald met „adapten”, „civilisation” met „civilisatie”, „masonic” met „masonisch”. En wat te zeggen van „iets wat” (p. 98), „uiteenval” (p. 107), „afstrijden” (p. 89) of „methode van aanpak” (p. 285)? Tenslotte: verschillende getallen zijn niet goed overgenomen. Kortom, het moge uit het voorafgaande duidelijk zijn, dat de heer Van Huet het boek van Hobsbawm niet zo zeer bewerkt als wel mishandeld heeft.

Hobsbawm kenmerkt zijn boek als „haute vulgarisation”; dat hij dit doel bereikt heeft, lijkt mij twijfelachtig: zo wel het niveau van de informatie als de compositie van het werk maken het - ook voor de historicus - niet gemakkelijk.

Bij zijn beschrijving van het in de titel genoemde tijdvak heeft H. het terrein van zijn onderzoek beperkt tot Frankrijk, het land van „89”, en Engeland, het land van de Industriële revolutie, terwijl andere landen een plaats in zijn

betoog krijgen, voor zo ver ze de invloed van de grote bewegingen, die in genoemde landen hun oorsprong vonden, ondergingen. Een rechtvaardiging van deze beperking, in het licht van de theorieën van Palmer c.s. noodzakelijk, wordt door H. niet gegeven; H. heeft van de nieuwe zienswijzen kennis genomen, zo als uit de bibliografie blijkt, maar onttrekt zich, teleurstellend genoeg, aan een discussie erover.

Een tweede bezwaar is meer van subjectieve aard. Zo zeer is in dit boek de geschiedenis een complex van processen en zowenig één ook van individuele gedragingen, dat daardoor een wat levenloze, ik zou haast zeggen mechanistische indruk is achtergelaten: Clio geen muze, maar een monteur.

Wat de compositie betreft deze opmerking: H. beschikt over een uitgebreid feitenmateriaal afkomstig uit zeer „verscheyde kwartieren”; de verwerking vandat materiaal echter heeft geen fraai sluitend betoog opgeleverd: het vuurwerk van feiten en interpretaties, afgewisseld door aforistische exclamaties, verblindt niet-zo zeer, dat het zwakke in de synthese onopgemerkt blijft.

Het boek bestaat uit twee delen: het eerste behandelt de grote bewegingen, het tweede de gevolgen daarvan.

In deel I worden achtereenvolgens behandeld: de toestand in de tachtiger jaren van de 18e eeuw, de grote revoluties, (onder de min of meer misleidende titels „oorlog” en „vrede”) de ontwikkeling der internationale betrekkingen in het tijdvak, (onder de titel „revoluties”) vooral de ontwikkeling der binnenlandse verhoudingen 1815 - 1848 en tenslotte het nationalisme.

Van deze hoofdstukken zijn vooral die over de toestand in het begin van het tijdvak en over de Industriële revolutie een bestudering ten volle waard. Duidelijk wordt uiteengezet, hoe klein de bekende wereld was, hoe gering de mobiliteit van haar bewoners. Enerzijds wordt het voornamelijk agrarisch karakter beklemtoond (vele getallen!), anderzijds de dynamiek van de wereldhandel in het licht gesteld. Een beschrijving van de (afhankelijke) verhouding van de Amerikaanse en Oosteuropese tot de Westeuropese economie en van het mechanisme van de wereldhandel vervolledigen het beeld dat tenslotte zijn afronding vindt in de beschrijving van de krachten van oud en nieuw in West-Europa en van die inadequate modernisering, die men het Verlicht despotisme noemt. Dat de verlichte regeringen via bevordering van de wetenschappelijke ontwikkeling een doelbewuste welvaartspolitiek, gericht op economische groei, voerden, wordt door H. wel gesteld, maar niet bewezen.

In het tweede hoofdstuk beschrijft H. de Industriële revolutie op een bijzonder heldere wijze; in een 25 blz. komen achtereenvolgens ter sprake: de problemen van het begin, de verbreiding en de intensiteit daarvan, de specifieke situatie van Engeland en m.n. van de katoenindustrie, de ontwikkeling van de productie van kapitaalgoederen en de agrarische revolutie. Een beter uitgangspunt voor de planning van lessen over de Industriële revolutie laat zich moeilijk vinden!

Het 3e hoofdstuk geeft een vlakke beschrijving van de Franse revolutie, nagenoeg geheel op de klassieke wijze, dus zonder veel rekening te houden met

de bovengenoemde theorieën, echter ook hier zonder argumentatie. Het is trouwens opvallend, hoe allerlei, b.v. Napoleon als postrevolutionaire figuur, de belangrijke rol van de Vrijmetselarij bij het uitbreken van de revolutie, meer gesteld dan bewezen wordt.

Het 4e en 5e hoofdstuk geven tezamen een geschiedenis van de internationale betrekkingen. Belangwekkend is het betoog m.b.t. de grote veranderingen door de Franse veroveringen over Europa gebracht (de rationalisatie van de kaart, de invoering van revolutionaire beginselen en wetten, de steeds voorname rol van het volk in de politiek) en m.b.t. de economische gevolgen van de grote oorlogen (het geringe verlies aan mensenlevens en goederen, de financiële moeilijkheden, de investeringen in de kapitaalgoederenindustrie, de werkgelegenheidsmoeilijkheden, de stagnatie van de Franse economie tegenover de dynamiek van de Engelse. Echter vallen opzet noch informatie op door originaliteit.

Dit geldt ook voor het 6e hoofdstuk over de revolutionaire bewegingen tussen 1815 en 1848. Toch kan juist dit hoofdstuk de leraar van nut zijn voor de behandeling van deze periode, zo als moge blijken uit het beschrevene: de bewuste wil tot revolutie in deze tijd, de verschillende - overigens nog nauwelijks gescheiden - revolutionaire tradities (gematigd liberaal, geïnspireerd door „1789 - 1791”; radicaal democratisch, geïnspireerd door „1792 - 1794”; socialistisch, geïnspireerd door het jaar II en de samenzweringen van Babeuf en Buonarroti), het marxisme avant la lettre der blanquisten en tenslotte het de revolutionairen gemeenschappelijk patroon van politieke methoden, strategische en tactische denkbeelden. Het hoofdstuk over het nationalisme biedt weinig nieuws. Echter vindt de leraar voor de klassepraktijk aardige voorbeelden van nationalistische verschijnselen.

In deel II worden achtereenvolgens behandeld: de situatie na de revoluties op het platteland, de industrialisatie, de nieuwe elite, het proletariaat, de ideologische, artistieke en wetenschappelijke situatie.

In hoofdstuk 8 wordt beschreven, hoe getracht werd het platteland in te schakelen in de economische revolutie door te eisen of te bewerkstelligen, dat het land vervreemdbaar en de agrarische sector kapitalistisch georganiseerd werd, hetgeen o.a. ten gevolge zou hebben, dat er een arbeidsoverschot t.b.v. de industrie zou ontstaan. Dit laatste veronderstelt m.i. zo veel bewuste politiek, dat nadere bewijzen niet hadden mogen ontbreken. - Goed beschreven is de situatie van de boeren in de nieuwe maatschappij, waarin zij niet alleen hun feodale verplichtingen, maar ook de hen beschermende rechten kwijt geraakt waren. Het hoofdstuk wordt besloten met de bespreking van een aantal agrarische revoluties in Europa en daarbuiten.

In het 9e hoofdstuk komt de wording van de nieuwe industriële wereld aan de orde: eigenlijk alleen pas goed zichtbaar in Engeland, dat al echt kapitalistische conjunctuurbewegingen kende in een periode, dat andere landen nog slechts de oude, vertrouwde landbouwcrises ondergingen. Speciale aandacht wijdt H. aan het lage industrialisatietempo in Frankrijk. In het algemeen stelt hij hiervoor Robespierre c.s. verantwoordelijk, die de in 1789 geschapen

gunstige situatie met hun politieke beslissingen nadelig hebben beïnvloed: dit wordt niet toegelicht en m.i. ook weersproken hierdoor, dat één van de voornaamste hinderpalen, de verbroekeling van het grondbezit, reeds opgericht was vóór het optreden van Robespierre.

In het 10e en 11e hoofdstuk beschrijft H. achtereenvolgens de bourgeoisie, die de aristocratische levensstijl trachtte te imiteren (aardige voorbeelden!), de opmars van de kleine burgerij in de handel, de wetenschap, de kunst en het leger; de arbeidende klasse: goede illustraties van de misère, van de ondergang van de klasse der handwerkslieden, van het begin van de proletarische organisatie (het nodige zelfbewustzijn zou het proletariaat door de Franse revolutie verleend zijn, een these, die - ten onrechte - veronderstelt, dat nog tijdens die periode het proletariaat zich gevormd had; trouwens even later dateert H. het echte klassebewustzijn pas ca. 1830...).

In het 12e en 13e hoofdstuk worden de ideologieën behandeld. Religieus ziet H. het tijdvak als één van wedijver tussen het atheïsme en extremistische godsdienstige bewegingen. - Wat eerder gezegd werd van de behandeling van de Industriële revolutie, kan hier herhaald worden m.b.t. de behandeling van het liberalisme: een uitstekende basis voor de klassepraktijk! - Helaas wordt als zo vaak de typische Restauratiefilosofie niet serieus behandeld; eenzelfde lot trof de Duitse wijsbegeerte.

De laatste hoofdstukken geven veel wetenswaardigs over kunst en wetenschap; met name de behandeling van de Romantiek als niet per se antiburgerlijke stroming, van het genie als romantisch verschijnsel, van de Romantiek als de stijl van een minderheid naast het machtig gebleven classicisme, van het nauwe verband tussen kunst en politiek (de opera!) maken de passages over de kunst tot boeiende lectuur.

Mijn eindconclusie: Hobsbawm's „Revoluties” bevat hier en daar boeiende gedeelten, is echter als geheel geen boek, „dat men gelezen moet hebben”.

N. J. Maarsen

* * *

Jacques de Launay - Geheime diplomatie. De strijd achter de schermen in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Uitgeverij Helmond, Helmond 1963, 135 blz. en 16 blz. illustraties.

Pogingen om op het laatste moment de Tweede Wereldoorlog te voorkomen of later om hem te beëindigen, ondernomen soms door officiële maar vaker door officieuze vertegenwoordigers van verschillende regeringen, zijn er vele geweest. Al hebben ze weinig resultaat opgeleverd, het is interessant er kennis van te nemen. Bovengenoemd boek maakt een zeer betrouwbare indruk. Om de draad te kunnen volgen dient men een globaal overzicht te hebben van het verloop van de Tweede Wereldoorlog.

Geurts

* * *

Drs. R.B.F. van der Sloot - Middeleeuws wapentuig
Fibulareeks 1, C.A.J. van Dishoeck, Bussum, 1964.

Het gebeurt nogal eens dat leerlingen vragen wat nu precies grieks vuur is, of hoe een maliënkolder wordt gemaakt. Dit boekje geeft op zulke vragen het antwoord. Het is dan ook zeer geschikt voor de leerlingenbibliotheek, en het is ook een nuttige aanwinst voor de boekenkast van de geschiedenisleraar. Het boekje geeft een indruk van de verandering van de bewapening in de loop van de middeleeuwen, en het behandelt de verschillende wapens, zowel die voor de verdediging, als die voor de aanval. Het geeft nuttige inlichtingen over veel namen en vaktermen, die men ook met behulp van het register kan opslaan. Een aantal algemeen verbreide misvattingen wordt en passant bestreden. Sommige kunnen wij op gezag van de auteur zonder spijt opzij schuiven, bij andere zal ons dat moeite kosten. Ik neem bijvoorbeeld op gezag van deze schrijver graag aan, dat het beslist niet waar is dat de ridders op hun paard moesten worden gehesen, maar het zal toch niet makkelijk zijn met zo'n paar proza-regels de prachtige scènes uit de Henry V-film, waarin dit hijsen vóór de slag bij Azincourt werd uitgebeeld, uit mijn geest te verdringen. Als ik afzie van wat kleinigheden - zo lijkt het gebruik van het woord leenheer (p.6 en 7) mij onjuist, en ook de mededeling (p.6) dat Karel de Grote in zijn Capitularia de grondslagen van het feodale stelsel vastlegde, komt mij vreemd voor -, dan mag ik zeggen dat dit rijk geïllustreerde deeltje een uitstekende eersteling in deze serie is.

Roorda

* * *

Dr. Otto J. de Jong - Beeldenstormen in de Nederlanden

Openbare les bij de aanvaarding van het ambt van gewoon lector in de Nederlandse Kerkgeschiedenis aan de rijksuniversiteit te Groningen, J.B. Wolters, Groningen, 1964.

Veel nieuws brengt ons deze openbare les niet en van didactisch standpunt bezien behoeven de 12 bladzijden van deze brochure geen bespreking. Dr. de Jong acht een vergelijking van de beeldenstorm van 1566 met „de bliksemflits, het lopende vuur of de windstoot” onjuist; dit idee is een gevolgtrekking uit een chronologische opsomming, maar de conclusie zou anders zijn, indien „in snel tempo werd opgesomd waar de beeldenstorm niet is beraamd of zeer spoedig door magistraat of burgerij gestuit”.

Verder acht Dr. de Jong het onmogelijk „één groep of stand voor al die gewesten als daders aan te merken”. Enkele motieven worden besproken. De verdienste van deze openbare les is, dat hij ons leert genuanceerd te denken en kritisch te staan tegenover beelden uit onze kinderjaren.

W.v. Voorst v. Beest

* * *

De Waarde van de Moderne Publiciteitsmedia voor de Documentatie van het jongste verleden en het heden.

Het is het verslag van het Symposion door de Nijmeegse Historische Studentengroep „Dr. Huybers” gehouden bij gelegenheid van de viering van zijn zesde lustrum 16 - 18 mei 1963. Het verscheen ruim een jaar later in gestencilde vorm; omvang: 93 blz.

Het geheel omvat 4 voordrachten:

Prof. Dr. B. H. U. Vlekke: Algemene Problemen van de geschiedschrijving over de twintigste eeuw.

B. A. Syes (wetenschappelijk medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam): Enkele aspecten van het interview als historische bron.

(„Door technische onvolkomenheid”, zo zegt de redactie, „was het niet mogelijk het verslag van het commentaar van Prof. Dr. L. J. Rogier in dit verslag op te nemen”.)

C. de Groot (buitenlands correspondent van het dagblad „de Volkskrant”): De waarde van de journalistiek als bron voor de geschiedschrijving. Met commentaar door Prof. Dr. C. D. J. Brandt.

A. Koolhaas (lid van de redactie-commissie van het „Polygoonfilmjournaal”): Het filmjournaal als historische bron. Met commentaar door Prof. Dr. A. F. Manning.

Het is duidelijk dat een zo omvangrijke stof niet uitputtend in een enkele voordracht kan worden behandeld: de discussie zal veel hebben opgehelderd, van hetgeen in de voordracht niet geheel uit de verf kwam. Maar wel hebben deze voordrachten de meest principiële punten naar voren gebracht en, wat voor ons leraren voor lesstof zeer belangrijk is, deze met zeer actuele voorbeelden toegelicht.

Het behoeft geen betoog dat Prof. Vlekke een lans breekt voor de eigentijdse geschiedbeoefening en daarbij de moeilijkheid van afstandnemen en mogelijkheid van objectiviteit onder de loupe neemt. De tweede referent (Syes) kon over zijn onderwerp ook uit eigen praktische ervaring spreken: door middel van interviews had hij een onderzoek ingesteld naar de februaristaking van 1941, de april-mei staking in Twente in 1943 en naar de razzia, die op 10 en 11 november 1944 plaats vond in Rotterdam en waarbij 50.000 mannen naar Duitsland werden gevoerd. Zijn helder betoog werd verlevendigd door vele voorbeelden uit binnenlandse en buitenlandse interview-onderzoekingen. Hetzelfde levendige en actuele kwam naar voren in de voordracht van de heer de Groot, die wel als journalist geïntroduceerd was, maar die tevens over een grote historische kennis en belezenheid beschikte. In zijn uitvoerig betoog (zijn lezing omvat 28 blz.) geeft hij voor ons leraren wel een zeer goed inzicht in de moeilijkheden, maar ook in de mogelijkheden de krant als historische bron te gebruiken.

Ontnuchterend werkte op mij het betoog van de heer Koolhaas, die de betrekkelijkheid van filmjournaals en documentaires als historische bron uiteenzette:

door montage en verkorting, door de onontkoombare één-zijdigheid van de cameralens bleken deze filmspecimen voor ons historici van weinig betekenis. Het betoog was echter zo beknopt (7 blz.), dat het daardoor niet overtuigend was voor mij, als leek op filmgebied.

De beide commentatoren gaven niet zozeer een commentaar als wel een waardevolle aanvulling op de betrokken voordracht en daarbij hun eigen visie.

Het lezen en in bezit hebben van deze reeks voordrachten is zeer aan te bevelen: men kan allerlei gebruiken in de klas ter illustratie. Er is maar één bezwaar: behalve in de bibliotheek is deze uitgave moeilijk onder ogen te krijgen, tenzij deze nog verkrijgbaar is bij de secretaris van de Nijmeegse studentenvereniging.

H. J. Nannen

* * *

Dr. P. A. M. Geurts - Het eerste grote conflict over de eigen rechtspraak der Leidse universiteit

Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1964, 110 blz.

Deze studie, die reeds eerder is verschenen onder de titel „Mr. Willem van Assendelft, kanunnik-schoolmeester te Leiden (1579 - 1591) en het Privilegium fori der Universiteit” in: Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, Jaarg. 6/1964/1-107, dankt zijn ontstaan aan de nasporingen van de schrijver naar ene Assendelft die in een pamflet tegen het Leidse stadsbestuur „Papist of Jesuit” was genoemd. Het speurwerk van de rector van een Leids lyceum was zo succesvol dat publicatie van het aan het licht gekomen materiaal door de schrijver in zijn „Verantwoording” terecht verantwoord wordt genoemd.

Omdat het bleek te gaan om Mr. Willem van Assendelft, kanunnik van het Kapittel te Haarlem, verscheen de studie in genoemd tijdschrift voor kerkgeschiedenis, maar waar bleek dat deze kanunnik zich had laten inschrijven aan de jonge Leidse Universiteit om van de privileges van de Academie te profiteren, en hij de eerste is geweest die met succes zich beriep op het Privilegium fori van de Hogeschool in een grote zaak, zodat zijn proces in volgende eeuwen - tot aan de dood van alle privileges in 1795 toe - als test-case heeft gegolden, had een afzonderlijke uitgave van dit lijvige artikel zeker zin.

Geïnteresseerden in het verleden van de Leidse Alma Mater, in de competentiegeschillen tussen diverse rechtskringen of in het schoolwezen in de jonge Republiek vinden ongetwijfeld veel van hun gading in dit rijke werkje van 78 blz. tekst, voorzien van een omvangrijk notenapparaat met veel verwijzingen naar verdere literatuur omtrent in de tekst voorkomende personen, in een naamregister vlot nate gaan, en met de tekst van 24 stukken rond „het eerste grote proces” figuurlijk en met vier foto's letterlijk geïllustreerd.

C. G. v. d. Hengel

* * *

S. Greup-Roldanus - Het gestoelte der spotters

Querido, Amsterdam, 227 blz., f 8,90.

De schrijfster is geen onbekende op het gebied van historische romans. Ze maakte reeds naam met haar meisjesboeken, ook met een historische achtergrond. Daarna heeft zij zich tot het oudere publiek gewend en schreef o.a. Een Vrouw in Rook en Regen, een verhaal, dat zich afspeelt in 1760.

De vaak fijn getroffen karaktertekening maken haar boeken aantrekkelijk. Ze weet de sfeer van de tijd heel goed weer te geven. Taal en stijl zijn goed verzorgd.

Het gestoelte der spotters vangt aan in 1815. Maar ook de bewogen tijd, die daaraan voorafgaat, wordt uit de herinnering van de hoofdpersoon, Odette Macconard nog eens opgehaald. Deze Odette, door de bewoners van de Eggerhof, een buitenplaats onder de heerlijkheid Voorburg, waar zij als jong meisje gouvernante werd, mamsel Makkenaar genoemd, is degene, die met haar spot, eigenlijk het vijgenblad voor eigen innerlijke onzekerheid, alles en iedereen treft. Zelf opgevoed in het Walenweeshuis is de nu ruim tachtigjarige reeds met de opleiding van de derde generatie bezig. Vooral haar baas en broodheer Koobram Egger is het mikpunt van haar spot. In hem geselt zij de burger, die zich angstvallig onthoudt van partijkiezen en die slechts belangstelling heeft voor zijn persoonlijk welzijn en zijn Delfts aardewerk. Maar ook de Eggervrouwen ontkomen niet aan haar spot, hoewel zij het tegendeel kunnen heten van Koobram en zich wel bezighouden met het grote gebeuren van hun tijd. Zo mijmert Odette over haar jeugd en haar vergane kansen en is dankbaar, dat zij nog mag zitten op haar plaatsje op de vensterbank in het trappenhuis van de Eggerhof, het gestoelte der spotters.

De schrijfster heeft in deze historische familieroman een goed leesbaar verhaal gegeven en een boeiende kijk op de gebeurtenissen rondom 1815.

H. Baayen

* * *

Dr. H. P. H. Jansen - Algemene geschiedenis der Middeleeuwen

Uitg. Spectrum, Utrecht, 1964.

Met dit deel uit de serie Prisma-Compendia verdient de schrijver alle dankbaarheid van de geschiedenisdocenten. Er is verder weinig van te zeggen. Kort en duidelijk geeft de schrijver een overzicht van de Middeleeuwen.

Een goede verdeling der hoofdstukken en een uitvoerig register verhogen nog de gebruikswaarde van dit boek. Het enige gemis zijn m.i. synchronistische tabellen. Het is in ieder geval onmisbaar, thuis en op school.

J. S. W.

* * *

Aan beide verwachtingen voldoet het boekje, dat geschreven werd door een bij NS werkzame econoom. De auteur is kennelijk enthousiast voor treinen, zijn geestdrift spreekt eigenlijk uit het hele werkje. Hij meent, dat de spoorman ook van zijn vak zal houden, wanneer toepassing van cybernetica, automatisering en mechanisering het bedrijf radicaal zullen hebben veranderd. Doch 85% van het werkje is aan het verleden gewijd, en daarvan nog veruit het grootste deel aan de periode tot 1914. Dat zal de beoefenaars van „treinromantiek” niet spijten, en het moet ook gezegd dat de schrijver hier de aardigste effecten bereikt in de aangehaalde reisverhalen, de krantenartikelen, foto's e.d. De indeling in een tijdvak vóór 1860, één van „groei naar wasdom” van 1860 - 1880, en één van 1880 - 1914, getypeerd „in het teken van concurrentie” (Onderling van S.S. en H.I.J.S.M., en eigenlijk ook al enigszins met de auto, die zijn waarde voor het postvervoer tijdens de spoorwegstaking van 1903 kan bewijzen), lijkt mij juist. Hierna komen de crisistijd en vooral die van de bezetting niet erg uit de verf. Bij het korte exposé over de spoorwegen nu wordt, in afwijking van de opzet in de andere hoofdstukjes, de helft van de ruimte besteed aan opmerkingen over de spoorwegen in het buitenland. Hier, en in de kijk op de toekomst, is de schrijver waarschijnlijk wat afhankelijker geweest van adviezen van collega's bij de NS. Deze stukjes maken een wat brokkeliger indruk, de illustraties vullen de tekst niet zo mooi aan als in de eerste hoofdstukken. Al met al komt de historisch geïnteresseerde meer aan zijn trekken dan de technisch geïnteresseerde.

Op bladzijde 155 heb ik een vraagteken gezet bij „elke draad bovenleiding, die... voor driekwart naar het oosten” is overgebracht, en de 90 Europese landen, die op pagina 163 door TEE zijn verbonden, bestaan gelukkig slechts in het brein van de zetsfoutduivel.

Dit boekje zal het best doen in onze leerlingenbibliotheken.

W. Pabst

* * *

Jan Romein - Eender en Anders - Twaalf nagelaten essays.

Em. Querido's Uitgeverij N.V., Amsterdam.

De bundel bevat twaalf nagelaten essays, die in hoofdzaak handelen over onderwerpen uit de theoretische geschiedenis.

In de essay „Duur en verandering in de geschiedenis” behandelt Romein het probleem van de oorlog: het probleem van continuïteit en verandering in de geschiedenis.

In „Intergrale geschiedschrijving” wil Romein de aandacht vragen voor de „randgebieden” der geschiedenis: wetenschap der politiek, sociologie, economie, enz.

Zijn poging om in de Algemene Geschiedenis der Nederlanden intergrale geschiedenis te geven vindt hij mislukt, en dat vindt volgens hem zijn oorzaak in het bestaande specialisme. De bestaande geschiedwetenschap is immers gespecialiseerd in politieke en economische, in sociale, cultuur- en geestes-

Salvador de Madariaga - Portret van Europa

Een Aula-boek van uitg. Spectrum, Utrecht, 1964.

Met dit werk heeft de Spaanse filosoof een provocerend boek geschreven. Scherp schetst hij in het eerste deel hoe hij de eenheid van Europa als een realiteit ziet. Niet, dat hij de Europeaan als vastomlijnd mensentype ziet. Voor hem is Europa „in de eerste plaats rijk aan nationale karakters”.

Maar wat hij wel als typisch Europees ziet, wordt voor hem weerspiegeld in de vier „Europese symbolen”: Hamlet, Don Quichotte, Faust en Don Juan. Hamlet en Don Quichotte stelt de schrijver tegenover elkaar als de mens, die individu wil blijven en zijn weg zoekt naar een zo goed mogelijk conformeren aan de maatschappij met de gevestigde tradities en als de mens, die zijn individualiteit, zijn vrijheid wil ontvluchten om een samenleving te vinden. Faust en Don Juan zijn tegenover elkaar geplaatst als de onderzoekende geest tegenover „de geest van expansie, ontdekking en verovering”.

Dit simplificeren wekt natuurlijk een reactie, maar in de eerste plaats een bewondering voor een kennelijk grote eruditie. Wat voor een historicus moeilijk te verwerken is, zijn de typering, die hij van de verschillende naties in Europa geeft. Natuurlijk zijn er typering, die verrassend zijn, maar als geheel kan men er toch geen vrede mee hebben. Wanneer leerlingen dit zouden lezen, dan bestaat toch wel de kans, dat ze helemaal geen waarde meer zien in de geschiedenis als wetenschap. De schrijver verklaart te makkelijk te veel met behulp van zijn overigens knap geconstrueerde typering.

J. S. W.

* * *

J. Roelink - Geschiedenis als ambacht

Openbare les uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van lector in de faculteit der letteren aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 16 oktober 1964, Wolters, Groningen, 1964, 24 blz.

Aan de hand van een voorbeeld demonstreert de lector, wat hij verstaat onder de geschiedenis als ambacht: „aangeleerd handwerk van bepaalde soort”. De beschouwingen over het academisch onderwijs in geschiedenis, die hij daaraan vastknoopt, vormen het meest interessante deel van deze rede.

Geurts

* * *

G. Hupkes - Treinen. Elsevierpocket U 26.

Dit werkje draagt de ondertitel „Spoorwegen van stoom tot stroom”, wat wijst in de richting van een historische verhandeling. Daar het vrij kort na de feestmaand van de NS in september 1964 verscheen, mocht ook worden verondersteld dat het zich vooral met Nederland zou bezig houden.

geschiedenis. In de integrale geschiedenis worden zij zo behandeld dat er een structurele samenhang is tussen deze gebieden.

In het Algemeen menselijk patroon komt Romein terug op de kritiek die men geuit heeft tegen zijn denkbeeld. Mij lijkt nog altijd deze ideaal-typische conceptie een geschikte werkhypothese. Maar toch bekruipt mij altijd het gevoel, als ik Romeins werk lees, dat ik niet in de eerste plaats een historicus ontmoet, maar iemand, die een ziener zijn wil, die te snel gegrepen wordt door een inval die dan verabsoluteerd wordt.

Toch is en blijft het werk van Romein boeiend, het prikkelt, het houdt de aandacht vast. Men leze de andere essays zoals „De zelfexpressie van de westerse mens in de twintigste eeuwse roman”. Dit essaybewijst nog eens te meer wat voor een geboren essayist Nederland in Romein verloren heeft.

B. Dorsman

* * *

G. Wijling - Ploegen en zaaien. Een eeuw Haarlems middelbaar onderwijs. H.D. Tjeenk Willink en Zoon N.N., Haarlem, 1964.

Na Thorbecke's Wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863 werden spoedig de eerste middelbare scholen in ons land opgericht. Eén van deze scholen was de Hogere Burgerschool te Haarlem, gesticht bij raadsbesluit van 20 april 1864, waarvan het huidige Lourens Costerlyceum aldaar de voortzetting is. Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van deze school schreef collega Wijling, conrector van dit lyceum, bovenstaand gedenkboekje.

Hoewel hij in zijn verantwoording het schrijven van een schoolgeschiedenis een hachelijke onderneming noemt, daar toch voor de buitenwereld het schoolleven gelijk te stellen is met idyllische rust, is de schrijver in zijn poging alleszins geslaagd. Het is een onderhoudend boekje geworden, anecdotisch met onverwachte details. Al lezende ontdekt men, dat de problemen van het m.o. een eeuw lang in hoofdzaak hetzelfde gebleven zijn: overlading van het programma en te veel „buitenschoolse activiteiten” van de leerlingen. Ook heeft de school beroemde leraren gehad, zoals Dr. Nolst Trenité (Charivarius) en beroemde leerlingen, zoals Anthony Fokker.

Interessant is ook het laatste hoofdstuk over het wel en wee van de schoolvereniging. Menige school kan eruit leren, dat zij niet de enige is, die worstelt met het probleem van vrijheid of gebondenheid van de schoolclub.

Het illustratiemateriaal is goed gekozen. Ook hier geen streven naar volledigheid, maar typering van tijdperken door groepsfoto's van leraren en leerlingen, later ook doorfoto's op excursies en sportdagen genomen.

Van harte aanbevolen dus, vooral voor jonge leraren als inleiding in de sfeer van hun beroep.

A. de Vries

* * *

Grenville Clark en Louis B. Sohn - Wereldvrede door wereldmacht
Vertaald door Mr. W. M. Peletier, 1961. H. D. Tjeenk Willink en Zoon N. V.,
Haarlem.

Uit de verontrusting over de ontwikkeling in de wereld, de dreiging die voortvloeit uit de spanningen van de koude oorlog, is het vredesplan gegroeid, opgesteld door Clark en Sohn. Zij willen de mensheid een weg wijzen uit de impasse naar een wereldvrede door wereldrechtsorde.

De grondbeginselen waardoor Sohn en Clark zich hebben laten leiden zijn:

- Men kan geen werkelijke vrede verwachten, tenzij er een doelmatig stelsel van afdwingbaar wereldrecht op het gebied van het voorkomen van oorlog tot stand is gekomen.
- Het in het leven roepen van een wereldwet tegen het internationaal gebruik van geweld met wereldrechtbank die toezien op het naleven van deze wet.
- Een permanente wereldpolitiemacht moet worden geschapen die elke overtreding van de wereldwet kan voorkomen en onderdrukken.
- Essentieel is de algehele ontwapening. Zou er ook maar slechts 10% van de huidige bewapening blijven bestaan, dan zou men geen voldoende sterke politiemacht in het leven kunnen roepen om alle mogelijke agressie te bestrijden.
- En tenslotte zal er gezorgd moeten worden voor de enorme verschillen in economische omstandigheden door deze weg te nemen, want juist deze verschillen vormen een voortdurende bron van onrust en geven aanleiding tot conflicten.

De beide schrijvers geven aan de hand van het Handvest van de Verenigde Naties een reeks wijzigingen, omdat zij de bestaande organisaties willen handhaven en gebruiken.

Nu kunnen wij ons de vraag stellen of dit plan voldoende rekening houdt met de werkelijkheid. Is het te verwezenlijken? Men is geneigd sceptisch te staan tegenover papieren plannen. De historie geeft waarlijk niet veel aanleiding tot optimisme.

B. Dorsman

* * *

Bob Spaak - Goden in het stadion. De Olympische spelen in de oudheid.

Geïllustreerde Salamander, Querido, Amsterdam, f 2,50.

Om maar meteen met de conclusie te beginnen: Goden in het stadion is een interessant en kostelijk geschreven boek, dat grote belangstelling verdient. Van een zo bekend sportjournalist als Bob Spaak kan natuurlijk zonder meer een vlotte schrijftrant verwacht worden. Er moet echter meteen aan toegevoegd worden, dat nergens iets te merken is van de „stijl”, die sportverslaggevers over het algemeen gebruiken.

De schrijver heeft zich goed verdiept in de Oudheid. Een uitvoerige literatuurlijst wijst daar ook al op. Uitvoerig vertelt hij hoe in het oude Griekenland de sport beoefend werd. Met dit boek heeft Bob Spaak op twee doelen gemikt. De

sportenthousiasten heeft hij zeer nadrukkelijk gewezen op het vak geschiedenis. Als geschiedenisleraren, die zo vaak de buitenwacht geringschattend horen oordelen over ons vak, moeten we hem daar dankbaar voor zijn. Met dit boek wordt een groter leespubliek bereikt dan historische werken gewoonlijk hebben.

Maar de intellectuelen, die de maandagkrant meestal ongenietbaar vinden, omdat er zoveel sportverslagen in staan, maakt hij met zijn werk goed duidelijk van hoe grote betekenis het beoefenen van de sport in de Oudheid was en welke plaats ze in het dagelijks leven innam. Daarom is dit boek niet alleen uitermate geschikt voor een leerlingenbibliotheek, maar ook voor een lerarenbibliotheek. Van harte daarom de wens, dat ook de leraren het zullen lezen.

J.S. Wijne

* * *

L.D. Kroon en Haye Thomas - Van linieschip tot vliegkampschip
Elsevier pocket U 27, Amsterdam, 1964.

In een vlot geschreven en aantrekkelijk geïllustreerd boekje schetsen de beide auteurs de geschiedenis van de Koninklijke Marine vanaf 1813. Het zwaartepunt ligt hierbij op de beschrijving van de technische ontwikkeling die onze vloot heeft doorgemaakt. Het menselijke element - hoewel niet geheel ontbrekend - komt duidelijk op het tweede plan.

De overzichten van de samenstelling, bewapening, tonnage, bemanning enz. van onze zeemacht in de verschillende fasen van zijn ontwikkeling vormen het meest waardevolle deel van deze pocket. De schrijvers besluiten hun boek met een beschouwing over de toekomst van de Koninklijke Marine binnen het raam van de N.A.V.O.

Het is echter jammer dat de auteurs, die met zoveel verve over de expeditie naar Algiers (1814) en het optreden van Van Speijk weten te schrijven de gehele tweede wereldoorlog afdoen met negen bladzijden tekst. Een belangrijke episode uit de contemporaine zee-geschiedenis, wordt hierdoor eendorre opsomming van de geleden verliezen. Een ernstig tekort is ongetwijfeld dat bij de bespreking van de slag in de Javazee niets gezegd wordt over persoon en beleid van schout-bij-nacht Doorman. Dit was des te urgenter omdat het beleid van Doorman in geallieerde kringen, en met name in het officiële Amerikaanse standaardwerk van S.E. Morison over de oorlogvoering ter zee, ernstig bekritiseerd is.

De Kroon en Thomas hebben evenwel de mogelijkheid om uit Nederlandse bronnen, die Morison niet heeft geraadpleegd, tot andere konklusies te komen, ongebruikt gelaten.

A. Adang

* * *

J. Dominicus - Geschiedenis in beeld. Koks - Gesto, Alkmaar.

Naast de reeds bestaande series illustratiemateriaal heeft nu ook de uitgeverij Koks-Gesto gemeend een dergelijke reeks te moeten uitgeven.

Tot nu toe verschenen vijf vellen nl. Egyptische bouwwerken, Egyptische beelden, Griekse bouwwerken, Griekse beelden en Moorse kunst. Daarnaast worden platen aangekondigd over Romeinse bouwwerken, Romeinse beelden, Romaanse kunst en Gotische kunst. Bovendien is het blijkens de aankondiging de bedoeling, het aantal onderwerpen verder uit te breiden, zonder dat hierover overigens nadere mededelingen worden gedaan.

Of er aan deze nieuwe platenreeks behoefte bestaat, blijft een vraag. Het gebodene is zeker bruikbaar maar de opzet van de serie en de keuze van de illustraties wijken weinig af van de gangbare reeksen. Alleen de plaat „Moorse kunst” vormt enigszins een uitzondering. Naast de traditioneel geworden foto's van het Alhambra van Granada ende moskee van Cordova staan minder bekende illustraties van het Alcazar van Sevilla.

A. Adang

* * *

Theun de Vries - Sla de wolven herder

Zwarte Beertjes 748, A.W.Bruna, Utrecht.

De romancier Theun de Vries is voor historici geen onbekende. Zijn biografieën over Oldenbarneveldt en Schimmelpenninck kregen in vakkringen een goede pers. Niemand minder dan prof. Verberne uitte zijn waardering voor het werk van deze „literator-geschiedschrijver”, zoals hij de Vries noemde. Hij prees hierbij de gevoeligheid van de auteur voor historische problemen, de uitstekende weergave van het historisch milieu en de kritische instelling ten opzichte van de beschreven „held”.

Deze woorden zijn ook van toepassing op „sla de wolven herder”. Hoewel geen biografie in strikte zin maar een historische roman, gaat de schrijver ook in zijn jongste boek duidelijk uit van de wetenschappelijk vaststaande feiten. Zijn held is nu Urukagina de koning van Lagasj (plm. 2350 v. Chr.) die wel eens genoemd is de eerste sociale hervormer in de geschiedenis. De Vries weet een aanvaardbaar beeld op te roepen van de dagelijkse gang van zaken in de Sumerische maatschappij van die tijd. Het weelderige hofleven, de politieke kuiperijen en pretenties van de tempelpriesters maar ook het zwoegen van de uitgebuite boeren en herders worden uitvoerig beschreven. Met grote kennis van zaken schetst de schrijver het Sumerische theocratisch-staatssocialisme en het verval van dit merkwaardige systeem. Ofschoon hij met zijn sympathie duidelijk aan de kant van de onderdrukten staat en Urukagina teveel ziet als vernieuwer, vervalt de schrijver nooit in domme zwart-wit tekeningen.

Een interessant boek dat het lezen alleszins waard is.

A. Adang

* * *

Isaac Faro - De knagende worm. Uit de papieren van Jacobus Nachtegaal. Em. Querido, Amsterdam, 1964, f 13,90.

De auteur die publiceert onder het pseudoniem Isaac Faro heeft reeds een tweetal boeken op zijn naam, waarvan vooral „De rokkenjager” bij het publiek een goed onthaal heeft gevonden. Faro heeft zich ontpopt als een zeer apart talent, die op een zeer persoonlijke speelse wijze zijn onderwerp benadert en daarom temidden van de hedendaagse literatoren wel bijzondere aandacht verdient. Zijn laatste roman „De knagende worm” behandelt een gefingeerd dagboek uit de zeventiende eeuw van een zekere Jacobus Nachtegaal, die na een aantal studiejaren in Engeland naar Zeeland komt in verband met een erfenis. De melancholische Nachtegaal wordt geconfronteerd met allerlei soms bizarre figuren, waarvan vooral die uit de dijkerswereld goed getypeerd zijn. Faro verstaat voortreffelijk de kunst van het vertellen en van het oproepen van een bepaalde sfeer, al is hij naar mijn smaak hier en daar wat aan de breedsprakige kant. Zeker zal deze historische roman ook de vakhistoricus kunnen boeien.

S. B. J. Zilverberg

* * *

Dr. H. A. Enno van Gelder - Van Beeldenstorm tot Pacificatie
Agon Elsevier, Amsterdam, 1964, f 7,90.

Het is een bijzonder gelukkig initiatief geweest van „Elsevier” om als deel twee van de Agon Bibliotheek een bundel opstellen van Enno van Gelder te laten verschijnen. Daar de meeste van de opgenomen artikelen niet langer gemakkelijk toegankelijk waren, stijgt de waarde van deze paperback.

De acht opstellen van de nu 75-jarige auteur, kenner bij uitstek van de 16e en 17e eeuw, zijn de moeite van het lezen nog volkomen waard. Naast de prachtige synthese over de politieke, godsdienstige, maatschappelijke en economische situatie in de Nederlanden tijdens de regering van Karel V („1548: De eenheid voltooid”), vindt men in deze bundel de klassiek geworden „De Tiende Penning” en „De Nederlandse adel en de opstand tegen Spanje”. Minder bekend, maar niet minder waardevol, zijn de artikelen waarin persoon en politiek van Willem van Oranje worden geanalyseerd: „De godsdienst van prins Willem van Oranje”, „Het streven van prins Willem van Oranje, 1568 - 1672” en „De vrede van Gent”. De reeks besluit met een vrij recente publikatie (1960) waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen de eerste fase van onze Tachtigjarige oorlog en de Engelse Burgeroorlog.

Essentiële afwijkingen van de oorspronkelijke teksten zijn vermeden. Het notenapparaat is, zoals gebruikelijk bij uitgaven „voor een groot publiek”, verdwenen. Wel is een lijst van documenten opgenomen.

A. Adang

oog in oog met de historie

NOVEM / WERELD IN WORDING

De methode die historie maakt(e)

DEEL I / PREHISTORIE, OUDHEID, MIDDELEEUWEN [6e druk]

26 kaarten, 145 afbeeldingen, 4 kleurplaten op het thema: mens en dier.

Omvang: 224 blz. Geb. f 7,35.

DEEL II / NIEUWE GESCHIEDENIS [5e druk]

18 kaarten, 178 afbeeldingen, 5 schema's,
4 kleurplaten op het thema: het landschap.

Omvang: 248 blz. Geb. f 7,35.

DEEL III / NIEUWSTE GESCHIEDENIS [9e druk]

30 kaarten, 190 afbeeldingen, 30 grafieken en schema's,
8 kleurplaten op de thema's: boom en stad.

Omvang: 508 blz. Geb. f 12,75.

Novem, de negen schrijvers:

pater W. Beemsterboer S.J., C. J. Canters, mr. A. C. Henny, mej. M. Jacobs,
dr. J. A. J. Jousma, drs. H. J. Nannen, dr. L. C. Suttorp,
drs. G. J. de Voogd, dr. H. F. Wessels.

Voor ieder van de drie delen gelden de volgende beginselen:

- Elk tijdvak vangt aan met een of meer culturele hoofdstukken.
De cultuurgeschiedenis krijgt dus een (ruime) plaats in het geheel.
- De leerstof is afgedrukt in grote letters, toelichtingen en uitbreidingen in een iets kleinere (leesbare!) letter.
- Gebeurtenissen buiten Europa hebben ruimschoots aandacht.
- De Vaderlandse Geschiedenis is – waar mogelijk – ingevoegd in het grote geheel.
- Elk deel heeft aan het slot talrijke interessante, relevante leesteksten – zeer bruikbaar b.v. voor het opgeven van taken.

De methode biedt docenten voldoende bewegingsvrijheid,

ook op het stuk van de volgorde van behandeling.

De illustraties vormen een wezenlijk, functioneel bestanddeel van het boek.

Zij sluiten aan bij de tekst. De typografische vormgeving? Doelmatig.

Zo brengt Novem / Wereld in Wording uw leerlingen

oog in oog met de historie

VAN GOOR ZONEN DEN HAAG

In de boekhandel verkrijgbaar

Er zijn
nu reeds
zes
deeltjes van onze succesreeks
Kleio geknipt
beschikbaar
voor uw geschiedenisles.
Voor een dieper doorleven
en blijvender verwerken
van het historie-onderwijs
zijn deze bescheiden
maar briljante boekjes ideaal.
Stimuleert ook ú
reeds de aandacht
van uw leerlingen met
Kleio geknipt?
Dit zijn de enige 'hulpboekjes'
die het programma
niet verzwaren, maar verlichten
en aantrekkelijker maken.
Tot nu toe verschenen:
De oude beschavingen
De klassieke wereld
Middeleeuwen
De zestiende en zeventiende eeuw
De achttiende eeuw
De negentiende eeuw
Van Goor Zonen Den Haag